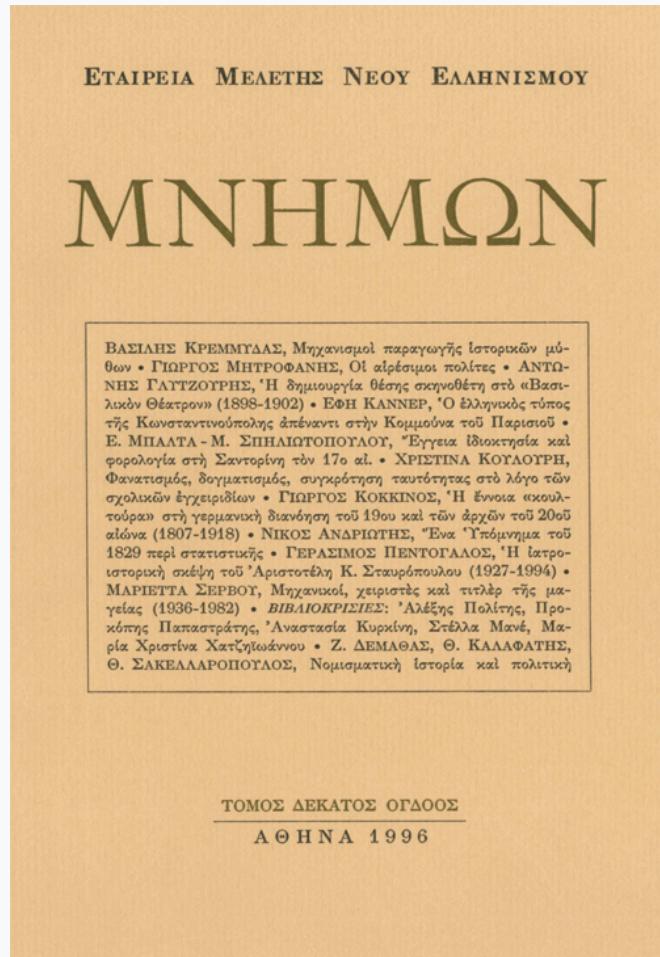

Μνήμων

Τόμ. 18 (1996)

ΕΓΓΕΙΑ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΑΙΤΗΣΗ ΣΤΗ ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΠΑΛΤΑ, ΜΑΡΙΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.533](https://doi.org/10.12681/mnimon.533)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΠΑΛΤΑ Ε., & ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ Μ. (1996). ΕΓΓΕΙΑ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΑΙΤΗΣΗ ΣΤΗ ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ. *Μνήμων*, 18, 109–142. <https://doi.org/10.12681/mnimon.533>

ΕΓΓΕΙΑ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΑΙΤΗΣΗ
ΣΤΗ ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ

‘Η πηγή πού ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἀνάλυσης αὐτοῦ τοῦ ἀρθρου εἶναι γνωστὴ ἀπὸ δημοσιεύσεις τοῦ B. J. Slot¹. Πρόκειται γιὰ τὸ ἀναλυτικὸ φορολογικὸ κατάστιχο τῶν Κυκλαδῶν, Tariq Tahrir 800 (στὸ ἔξης: TT 800), τὸ ὅποιο εἶναι κατατειμένο στὸ Ἀρχεῖο Προεδρίας τῆς Ἰσταμπούλ. Καταρτίστηκε τὸ 1670, ὅταν μετὰ τὸν πρῶτο βενετούρκικὸ πόλεμο οἱ Κυκλαδες πέρασαν στὴν κυριαρχία τῶν Ὀθωμανῶν μὲ ἔνα ἰδιότυπο καθεστώς. Οἱ κάτοικοι πλήρωναν φόρο καὶ στοὺς Βενετούς καὶ στοὺς Ὀθωμανούς, γεγονὸς ποὺ κάνει τὸν Slot νὰ χαρακτηρίσει τὰ νησιὰ no man's land γιὰ τὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα. ‘Η Σαντορίνη μὲ τὴ Μῆλο ἀποτελοῦσαν ἔνα ἀπὸ τὰ τρία μπεηλίκια στὰ ὅποια διαιρέθηκαν οἱ Κυκλαδες. ‘Η Σαντορίνη καὶ τὸ νησάκι τῆς Θηρασίας διαιροῦνταν σὲ πέντε περιφέρειες, τὰ «καστέλαια», ἐπιβίωση τῆς φραγκικῆς κατοχῆς, στὴ διάρκεια τῆς ὥποιας οἱ οἰκισμοὶ Σκάρος, Πύργος, Ἀκρωτήρι καὶ Ἐπανωμερία ὁγυρώθηκαν γιὰ νὰ προστατευθοῦν οἱ κάτοικοι ἀπὸ τὶς πειρατικὲς ἐπιδρομές².

1. B. J. Slot, *Archipelagus Turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane, c. 1500-1718*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul 1982, 2 τόμοι, τοῦ 1δίου, «Ο κατάλογος τῶν φορολογουμένων τοῦ κάστρου τῆς Μήλου τὸ 1670», *Μηλιακὰ* 2 (1985), σ. 153-160 καὶ τοῦ 1δίου, «Η Ἀνδρος στὰ 1670», *Ἀνδρακὰ Χρονικὰ* 21 (1993), σ. 177-185.

2. I. Θ. Παπαμιχάλης, ‘Η νῆσος Θήρα-Σαντορίνη. Ἐντυπώσεις καὶ ἀναμνήσεις, Πειραιᾶς 1932, σ. 85, ὅπου δημοσιεύεται ἔνα ἔγγραφο ποὺ βρέθηκε στὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογένειας Δὲ Κιγάλα καὶ ἀφορᾶ τὴ διοίκηση τῆς Σαντορίνης τὸ 1669. Ἐκεῖ ἀναφέρεται: «‘Η νῆσος ταύτη ἡτον πρῶτων διαμοιρασμένη εἰς πέντε μέρη λεγόμενα καστέλια: Α' τὸ Κάστρον μὲ τὰ χωρία του, δηλαδὴ Μεροβήγλη, Βουρβούλος, Φυροστεφάνη, Κοντοχόρι, Καρτεράδος καὶ Μεσαριά. Β' Ἐπανωμερία μὲ Θυρασίαν. Γ' Πύργος μὲ Βώλωνα [ἄλλη δονομασία τοῦ χωροῦ “Αγ. Θωμᾶς], Γωνίαν καὶ Μεγαλοχώρι. Δ' Ἐμποριός. Ε' Ἀκρωτήρι ἐκτὸς τὰ μετόχια ὅλα ποὺ ἔκαναν ὅλα ἔνα είδος καστελείου...». Στὸ κατάστιχο τοῦ κεφαλικοῦ φόρου τοῦ ἔτους 1734 (Ἐγίρας 1147) ἀπὸ τὴν ἀρχειακὴ ἐνότητα Kâmil Kepeci n° 2888 τοῦ Baṣbakānlik Arşivi τῆς Ἰσταμπούλ, οἱ κάτοικοι τῆς Σαντορίνης συνεχίζουν νὰ ἀπογράφονται σὲ πέντε φορολογικὲς ἐνότητες: 1) Aya Nikola (=Ἐπανωμερία): 147 οἰκογένειες, 2) Pirgos: 269 οἰκ., 3) Akrotiri: 25 οἰκ., 4) Omborio: 104 οἰκ. καὶ 5) Kastro (=Σκάρος): 305 οἰκ.

PLAN
DE L'ILE
HIERA or SANTORIN.

Automaté sur Aspronisi

HIERA
Palais Gammèn Petile Camine

Aerodrome

Cirétochi

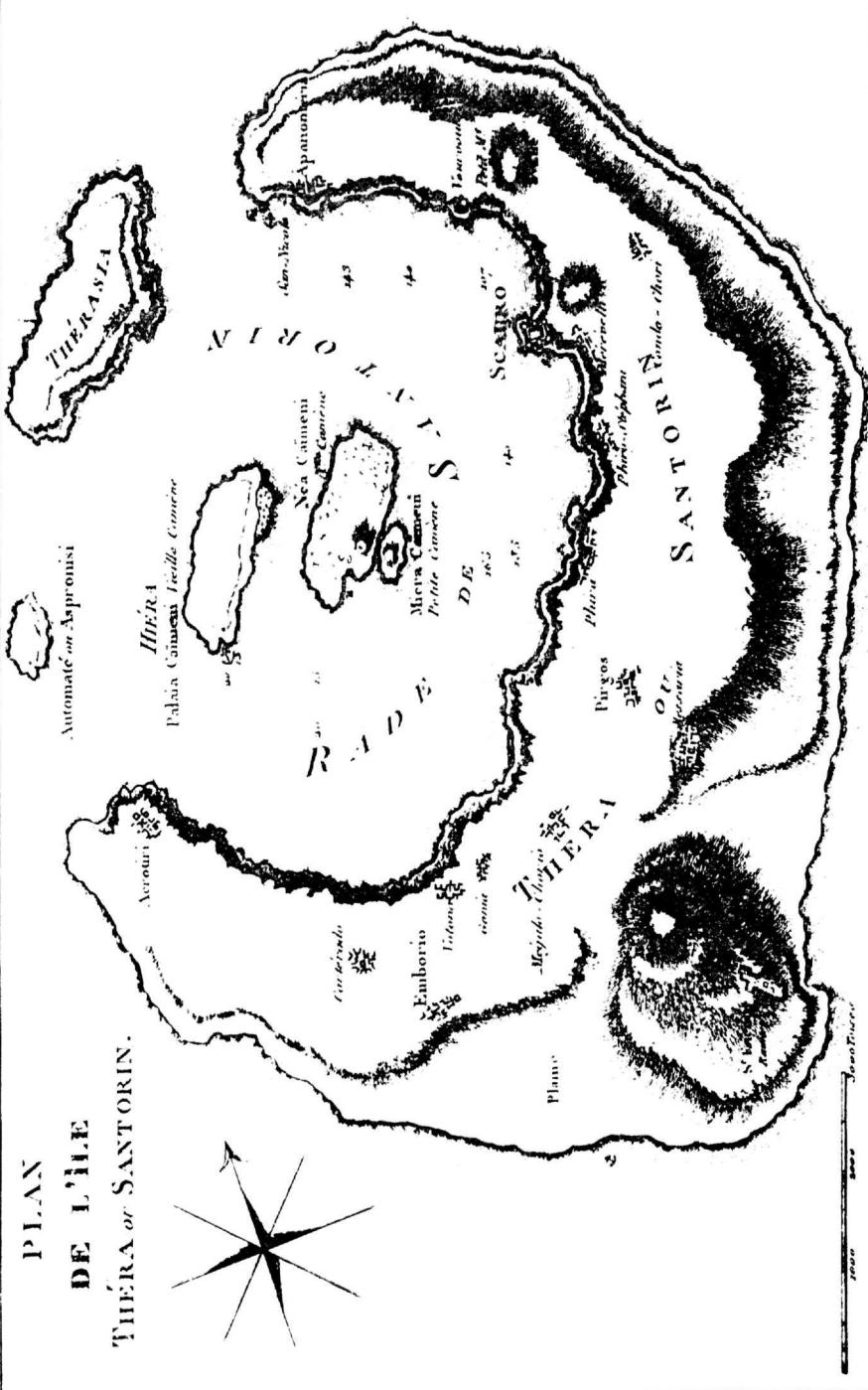
Fiorio

Fiorio

Plaine

Majidi

Plaine

G. A. Olivier, Χάρωνεπολα

Στὸ ΤΤ 800 καταγράφονται δύο μαστικὰ οἱ κάτοικοι τῶν 15 χωριῶν τοῦ νησιοῦ μὲ τὴν κτηματική τους περιουσία. Σημειώνονται τὰ δōnūm³ τῶν χωραφιῶν καὶ τῶν ἀμπελιῶν τους, καθὼς καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν δέντρων ποὺ τοὺς ἀνήκουν. Ἐπίσης, καταχωρίζονται, σὲ ὄποιους οἰκισμοὺς ὑπάρχουν, τὰ κτήματα τῶν ντόπιων καθοικῶν καὶ ὁρθοδόξων μονῶν τοῦ νησιοῦ, καθὼς καὶ τὰ κτήματα μετοχίων ἄλλων μονῶν, τοῦ Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου καὶ τῆς Παναγίας τῆς Χοζοβιώτισσας τῆς Ἀμοργοῦ. Χωριστὰ σημειώνονται οἱ ἀκτήμονες κάτοικοι τοῦ οἰκισμοῦ, ἀκολουθοῦν οἱ χῆρες καὶ τέλος σὲ ἰδιαίτερη κατηγορίᾳ σημειώνονται τὰ κτήματα κατοίκων ἀπὸ ἄλλους οἰκισμοὺς τοῦ νησιοῦ ἢ, σπανιότερα, ἀπὸ ἄλλα νησιὰ τοῦ Αἰγαίου⁴. Συνεπῶς ἡ πηγὴ αὐτὴ προσφέρεται γιὰ τὴν ταξινόμηση τοῦ πληθυσμοῦ σὲ κατηγορίες βάσει τῆς κτηματικῆς τους περιουσίας ποὺ ἀντανακλοῦν ἀντίστοιχες εἰσοδηματικές. Συγχρόνως ἐπιτρέπει νὰ φανεῖ ad hoc ὁ κατακερματισμὸς τῆς ἔγγειας ίδιοκτησίας. Μετὰ τὴν καταχώριση τῶν κατοίκων κάθε οἰκισμοῦ σημειώνεται τὸ σύνολο τῶν καλ-

3. Ὅποθέτουμε ὅτι πρόκειται στὴν πραγματικότητα γιὰ μουζούρια, τοπικὸ μέτρο τῆς Σαντορίνης. Στὰ τέσσερα μοναδικὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου τῆς Καθολικῆς Ἐπισκοπῆς τῆς Σαντορίνης (στὸ ἔξης ΑΚΕ) ὃπου καταγράφεται ἡ ἔκταση τοῦ μεταβιβαζόμενου χωραφίου ἢ τοῦ ἀμπελιοῦ, ὁ ὑπολογισμὸς γίνεται σὲ μουζούρια, βλ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου, «Στὴ Σαντορίνη τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰώνων: ἀγοραπαλησίες ἀκινήτων», *Τὰ Ιστορικά* 9, τχ. 17 (Δεκέμβριος 1992), σ. 254 σημ. 53. Ἡ ὑπόθεσὴ μας ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ ἓνα ἔγγραφο τοῦ 1684 (ΑΚΕ, Πολιτειακὸ Τμῆμα, Δ' Προικοσύμφωνα, φάκ. 3, ὑποφ. β'), ὃπου ὁ Πέτρος Κιτράκας τοῦ παπα Φραντζέσκου, καθοικός, συντάκτης συγχὰ διαθηκῶν τρίτων, προικίζει τὴν κόρη του Μαρούσα, ἡ ὁποία μπαίνει στὸ μοναστήρι τῶν Δομηνικανῶν τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σκάρου μὲ 16 μουζούρια ἀμπέλια στὴ Γωνιά. Ἀκριβῶς 16 δōnūm ἀμπέλια καταγράφονται στὸ δύομά του στὸ χωριό Γωνιά (ΤΤ 800, σ. 311). Στὴ βιβλιογραφία, πάντα σὲ σχέση μὲ τὴ Σαντορίνη, ἐντοπίσαμε δύο ἀναφορές στὸ μουζούρι ὡς μέτρο ἐπιφανείας: 1) Σὲ μουζούρια καταγράφεται ἡ ἔκταση ποὺ ἀνῆκε τὸ 1701 στὴν καθοικὴ ἐπισκοπή (βλ. G. Hofmann, «Vescovadi Cattolici della Grecia, V. Thera (Santorino). Documenti con introduzione, una carta ed indici dei luoghi e della personne», *Orientalia Christiana Analecta* 130 (1941), σ. 88), καὶ 2) Τὸ 1841 «ἐφ' ἐκάστου τετραγωνικοῦ μουζούριον... σπείρεται συνήθως 7/8 κοιλοῦ ἀριθμοῦ...» (βλ. I. Δέ Κιγάλας, *Γενικὴ στατιστικὴ τῆς νήσου Θήρας*, Ἐρμούπολη 1850, σ. 83). Τὸ μουζούρι ὡς μέτρο ἐπιφανείας ἀπαντᾶται καὶ στὴν Κρήτη, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὶς μεταφράσεις τουρκιῶν ἔγγραφων. Ἐνδεικτικὰ παραπέμπομε: N. Σταυρινίδης, *Μεταφράσεις τουρκιῶν ιστορικῶν ἔγγραφων ἀφορῶντων εἰς τὴν ιστορίαν τῆς Κρήτης*, τ. Α', ἔγγραφα τῆς περιόδου ἐτῶν 1657-1672 ('Εγίρας 1067-1082), Ηράκλειο Κρήτης 1975, σ. 386, καὶ "Ἐγγραφα Ιεροδικείου Ρεθύμνης 17ος-18ος αι. Μεταφράσεις τοῦ "Βήματος" Ρεθύμνης, (ἐπιμ. Γ. Ζ. Παπιομύτογλου), Ρέθυμνο 1995, σ. 71, 73 κ.εξ.

4. Πρόκειται συνολικὰ γιὰ 14 κατοίκους ἀπὸ τὴ Νάξο, Φολέγανδρο, Σίφνο, Σίκινο, Ἀμοργό. Οἱ περισσότεροι προέρχονται ἀπὸ τὴν Πάτμο. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν πληρώνουν τὸν κεφαλικό τους φόρο στὴ Σαντορίνη, ἀφοῦ δὲν ἔμφαντίζονται στὸ κατάστιχο τοῦ κεφαλικοῦ φόρου Maliyeden Müdevver 4856 ποὺ καταρτίστηκε τὴν ἴδια χρονιά, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἔγκαταστάθηκαν πρόσφατα στὴ Σαντορίνη.

λιεργητικῶν του ἔκτάσεων καὶ ἀκολουθοῦν οἱ φόροι ποὺ βαρύνουν συλλογικὰ τὴν κοινότητα: ἡ σπέντζα, οἱ δεκάτες ποὺ βαρύνουν τὴν παραγωγή, καθὼς καὶ διάφοροι χρηματικοὶ φόροι. Συνολικὰ ἀπογράφονται 949 νοικοκυριὰ ποὺ πληρώνουν φόρο 473.080 ἀσπρα⁵.

Μὲ τοὺς ἰδιους φόρους καὶ τὰ αὐτὰ ποσὰ καθὼς καὶ μὲ τὸν ἕδιο ἀριθμητικὰ φορολογούμενο πληθυσμὸ παρουσιάζεται ἡ Σαντορίνη σὲ ἔνα ἀντίγραφο καταστίχου ποὺ χρονολογεῖται τὸ 1731 καὶ τὸ ὄποιο βρέθηκε στὸ Ἀρχεῖο τῆς Καθολικῆς Ἐπισκοπῆς τοῦ νησιοῦ. Ἡ πηγὴ αὐτὴ δημοσιεύτηκε πρὸν ἀπὸ δέκα χρόνια, ὅπου ἐξετάστηκε ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἔκταση τοῦ καλλιεργούμενου χώρου καὶ στὸ παραγόμενο προϊόν του. Ἡ ἔρευνα εἶχε στηριχθεῖ στοὺς συνολικοὺς ἀριθμοὺς τῆς καταγεγραμμένης ἔκτασης τῶν ἀγροτεμαχίων καὶ ἀμπελώνων τῶν οἰκισμῶν καὶ στὸ φόρο ποὺ βάραινε τὴν παραγωγὴ τῶν καλλιεργειῶν⁶.

Στὴν παρούσα ἑργασία, ἀναλύοντας τὸν τρόπο ἀπογραφῆς, ὅπως ἀποτύπωνται στὸ ΤΤ 800, θὰ ἐξετάσουμε πρῶτον τὸ καθεστώς ποὺ διέπει τὴ γαιοκτησία τῶν κατοίκων τῆς Σαντορίνης, καὶ κατὰ συνέπεια τὴν ἀναλογία τοῦ φόρου ποὺ τοὺς ἐπιδικάζεται. Δεύτερον θὰ διερευνηθεῖ ἡ κλίμακα τῆς ἔγγειας ἰδιοκτησίας, ἡ ὅποια, σὲ πολὺ μεγάλο βαθμό, ὑποδεικνύει ἐμμέσως καὶ τὴν εἰσοδηματικὴ στραμματογραφία τοῦ πληθυσμοῦ. Δὲν ξεχνοῦμε βεβαίως ὅτι τὰ εἰσοδήματα τῶν νησιῶν συνδέονται καὶ μὲ μὴ ἀγροτικοῦ τύπου δραστηριότητες. Ωστόσο, πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι ἡ ἐνασχόληση μὲ τὴν ἀγροτικὴ παραγωγὴ ἀποτελεῖ μιὰ οἰκονομικὴ σταθερὰ καὶ στὸ νησιωτικὸ χῶρο, ἡ ὅποια δρίζει σὲ ὑψηλὸ βαθμὸ τόσο τὴν αὐτοκατανάλωση ὅσο καὶ τὴ δημιουργία χρηματικῶν ἀποθεμάτων στὸ ἐσωτερικὸ τῶν κοινοτήτων⁷. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, θεωροῦμε ὅτι ἡ κλίμακα τῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἡ κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ στὶς

5. Σὲ ἔγγραφο τοῦ 1733, ποὺ συνέταξε ὁ Καγκελλάριος γιὰ λογαριασμὸ τοῦ μοναστηριοῦ τῶν Δομηνικινῶν τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης καὶ τοῦ μοναστηριοῦ τῶν Ἰησουιτῶν προκειμένου νὰ βεβαιώσει τὸ ὑψός τοῦ φόρου ποὺ ἐπρεπε νὰ καταβάλουν, ἀναφέρεται μεταξὺ ὅλων ὅτι «ἡρθε ὁ ταχριτζῆς... ν' ἀποκόψει τὰ νησιὰ στοὺς 1669 καὶ ἀπέκοψεν καὶ τὸ νησὶ ἐτοῦτο τῆς Σαντορίνης καὶ ἔβαλε νὰ πληρώνει τὸν καθέ χρόνον διὰ οὔσούρι τῆς γῆς εἰς χωράφια, ἀμπέλια, βουνά, δεντρί, πρόβατα, κουμέρι καὶ ἄλλα καθὼς φαίνεται εἰς τὸ τεφέρι σουρέτι ὅλα ἀσπρα 473.139» (ΑΚΕ, Ἐκκλησιαστικὸ Τμῆμα, Α' Δικαιοπρατικὸ ἔγγραφα, φάκ. 2, ὑποφ. 4). Τὸ σύνολο τῶν φόρων στὰ χωριά στὸ κατάστιχο τοῦ 1670 εἶναι 473.080 ἀσπρα. 473.139 ἀσπρα σημειώνονται ὡς συνολικὸ ποσὸ φόρου ποὺ βαρύνει τὸ νησὶ στὸ suret-i defter-i cedid τὸ 1143 (1731), τὸ ὄποιο εἶναι πιστὸ ἀντίγραφο τοῦ καταστίχου τοῦ 1670· βλ. Εύαγγελία Μπαλτά, «Ἀπὸ τὸ φορολογικὸ τεκμήριο στὴν ἀρτικὴ οἰκονομία: Οἱ καλλιεργειες στὴ Σαντορίνη τὸν 18ο αἰ.», Τὰ Ἰστορικὰ 3, τχ. 6 (Δεκέμβριος 1986), σ. 282-314.

6. "Ο.π.

7. Σπ. Ἀσδραγάς, «Νησιωτικὲς κοινότητες: οἱ φορολογικὲς λειτουργίες (Ι)», Τὰ Ἰστορικὰ 5, τχ. 8 (Ιούνιος 1988), σ. 4.

διάφορες βαθμίδες της, συνδυαζόμενη μὲ τὴ φορολογικὴ ὑποχρέωση, θὰ ὑποδείξει ἔμμεσα, καὶ στὴν περίπτωση αὐτή, τὸ ποσοστὸ τῶν μὴ ἀγροτικοῦ τύπου δραστηριοτήτων αὐτοῦ τοῦ πληθυσμοῦ.

I. Ἡ ἀπογραφὴ

Στὰ φορολογικὰ κατάστιχα τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης, ἐπειδὴ ὁ κατ' ἔξοχὴν φόρος ποὺ βαρύνει τὴν παραγωγή, ἡ δεκάτη, δρίζεται βάσει τῆς συγκομιδῆς καὶ ὅχι τῆς ἔκτασης τῶν καλλιεργούμενων γαιῶν, δὲν γίνεται καμιὰ ἀναφορὰ σ' αὐτές. "Οταν ἀπογράφονται καλλιεργούμενες ἔκτασεις πρόκειται γιὰ κτήσεις μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ, διότι ὁ χρηματικὸς ἔγγειος φόρος τους, τὸ Çift resmi, δρίζεται ἀπὸ τὸ ἀν καλλιεργοῦν ἔνα, μισὸ ἢ λιγότερο ἀπὸ μισὸ ζευγάρι, ἀν εἶναι ἀκτήμονες ἢ ἀν κακόμη ἢ γῆ ποὺ καλλιεργοῦν ἀνήκει σὲ ἄλλους. Ἡ σπέντζα ποὺ βαρύνει ἀποκλειστικὰ τοὺς μὴ μουσουλμανικούς πληθυσμούς δρίζεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἔκταση τῶν γαιῶν ποὺ καλλιεργοῦν. Ἔξαλλου, σπέντζα, τὸ πάγιο ποσὸ τῶν 25 ἀσπρῶν ποὺ πληρώνει ὁ χανές, καὶ τὰ 6 ἀσπρὰ ποὺ πληρώνει τὸ νοικοκυρὶδὸ ποὺ ἔχει ἀρχηγὸ χήρα, ὑποχρεοῦνται νὰ τὰ καταβάλλουν καὶ οἱ ἀστικοὶ πληθυσμοὶ⁸. Ὁ διαφορετικὸς λοιπὸν τρόπος ὑπολογισμοῦ τῶν φόρων αὐτῶν ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα στὰ tahrir defter νὰ γίνεται ἀναφορὰ σὲ ἔκτασεις μόνο στὸ βαθμό ὅπου αὐτές ἀνήκουν σὲ μουσουλμάνους.

Στὴν ἀπογραφὴ τῶν Κυκλαδῶν ποὺ περιγράψαμε παραπάνω, ἀπογράφονται, ὅπως εἰδάμε, οἱ κτήσεις τῶν κατοίκων, μολονότι δὲν πρόκειται γιὰ μουσουλμάνους. Ἐξαιρετικὰ διαφωτιστικὸ εἶναι ἔνα ἔγγραφο τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν τῆς Σερίφου ποὺ ἀναφέρεται στὸν τρόπο καταμέτρησης καὶ ἀπογραφῆς τῶν γαιῶν στὶς Κυκλαδες κατὰ τὸ 1670⁹. Γνωρίζουμε ὅμως καὶ ἄλλες καταστιχώσεις ὅπου καταγράφονται κτήματα χριστιανῶν, ὅσες τουλάχιστον ὑπέπεσαν στὴν ἀντίληψή μας κατὰ τὶς ἔρευνές μας σὲ ὀθωμανικὰ κατάστιχα ἑλλαδικῶν περιοχῶν ποὺ ἀπόκεινται στὸ Başbakanlık Arsivi τῆς Πόλης. "Ενα τέτοιο κατάστιχο εἶναι τὸ TT 825 ποὺ ἀφορᾶ τὸν Χάνδακα, τὸ πρῶτο μετὰ τὴν

8. Κλασικὸ παραμένει γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ τὸ ἄρθρο τοῦ H. Inalcik, «Osmanlılar'da raiyyet rüṣümü», *Belleten* XXIII (1959), σ. 575-610. Βλ. ἐπίσης τὸ ἄρθρο τοῦ Ιδίου, «Köy, Köyü ve İmparatorluk», ποὺ συμπεριλαμβάνεται ὡς ἐπίκειτρο στὴν ἑλληνικὴ μετάφραση X. Ιναλτζίκ, 'Η Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. Η κλασικὴ ἐποχή, 1300-1600, μετ. M. Κοκολάκης, Αθήνα 1995, σ. 391-421. Πιὸ πρόσφατες θέσεις τοῦ συγγραφέα διατυπώνονται στὸ τρίτο κεφάλαιο τοῦ ἔργου *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914*, ἐκδ. H. Inalcik - D. Quataert, Cambridge University Press 1994, σ. 103-143. Πβ. ἐπίσης τὴν ἀνακοίνωση «Çift-Hane System and Peasant Taxation», ποὺ δημοσιεύτηκε στὸν τόμο H. Inalcik, *From Empire to Republic. Essays on Ottoman and Turkish Social History*, Ισταμπούλ 1995, σ. 61-72.

9. Εύτυχία Λιάτα, 'Η Σέριφος κατὰ τὴν Τουρκοκρατία (17ος-19ος αἰ.), Αθήνα 1987, σ. 175.

κατάκτηση του νησιού· συντάχθηκε ἀνάμεσα στὰ 1669 καὶ 1674 ('Εγίρας 1080 καὶ 1084)¹⁰. Στὸν κανουνναμὲ ποὺ τὸ συνοδεύει ἀναφέρεται ὅτι ἔγινε κτηματογράφηση τῶν φορολογίσιμων γαιῶν (arazisi tahrir) καὶ ὅτι οἱ γαιες ἀποτελοῦν «τελείαν ἰδιοκτησίαν τῶν κατόχων τους. Δικαιοῦνται νὰ τὶς πουλοῦν, νὰ τὶς ἀγοράζουν καὶ νὰ τὶς διαθέτουν ὥπως θέλουν»¹¹.

'Απογραφὲς τῶν ἀγροτικῶν ἀγαθῶν ποὺ βρίσκονται στὴν κατοχὴ χριστιανῶν ἀπαντῶνται καὶ στὰ φορολογικὰ κατάστιχα TT 796, 878, 879, 880, 882, 883, 884, ποὺ ἀφοροῦν περιοχὲς τῆς Πελοποννήσου καὶ τὰ ὄποια φέρονται νὰ συντάχθηκαν τὸ ἔτος 1715 ('Εγίρας 1128), ἀμέσως δηλαδὴ μετὰ τὴν ἀνακατάληψή της ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς¹². Στὸν κανουνναμὲ ποὺ συνοδεύει τὴν ἀπογραφὴ τοῦ Ταρυ Kadastro 71 τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀγκυρας διαβάζουμε ἡδη στὸ πρῶτο ἀρθρο τὰ ἔξης σχετικὰ μὲ τὸ γαιοκτητικὸ καθεστώς τῆς Πελοποννήσου: «Τὸ εὐφορο αὐτὸ βιλαέτι, ὥπως καὶ ἡ Ρούμελη, θεωρεῖται δημόσια γῆ (arz-i mirî). Γαιες οἱ ὄποιες τὴν ἐποχὴ τῆς κατάκτησης ἀνήκαν σὲ ραγιάδες, ἔξακολουθοῦν νὰ βρίσκονται στὴν κατοχὴ τους. Ἡ κυριότητα (rakabe) ὅμως τῶν γαιῶν αὐτῶν δεσμεύτηκε ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου Θησαυροφυλακίου τῶν μουσουλμάνων»¹³.

Στὸ κατάστιχο TT 800 δὲν ὑπάρχει κανουνναμὲς ὁ ὄποιος νὰ ἀποσαφηνίζει τὸ γαιοκτητικὸ καὶ φορολογικὸ καθεστώς τῶν νησιῶν¹⁴. Ωστόσο ἔμμεσες ἀναφορὲς στὸ γαιοκτητικὸ καθεστώς τῶν Κυκλαδῶν περιέχουν οἱ ἀχτανεμέδες

10. Τὸν ὕδιο τρόπο καταγραφῆς ἀπαντοῦμε καὶ στὸ μεταγενέστερο κατάστιχο τοῦ Χάνδακα, τὸ Ταρυ Kadastro 4 ('Εγίρας 1117) τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀγκυρας, βλ. Molly Greene, *Kandiye 1669-1720: The Formation of a Merchant Class*, Πρίνσπον 1993 (διδακτορικὴ διατριβή), σ. 128-129. Η συγγραφέας διαπιστώνει τὴ διαφορετικότητα τῶν δύο καταστήσων σὲ σχέση μὲ τὴν tahrir ὅλων περιοχῶν καὶ τὴν ἀποδίδει στὸ ὅτι τὰ ἐν λόγῳ κατάστιχα δὲν εἶναι ἀπογραφὲς πληθυσμοῦ ἀλλὰ ἀπογραφὲς ἀπλῶς τῶν ἰδιοκτητῶν τοῦ Χάνδακα, κάτι τὸ ὄποιο δὲν εὐσταθεῖ.

11. Ö. L. Barkan, *XV ve XVIinci asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I, Kanunnamesi*, 'İstamul'ı 1943, σ. 352 § 4. Ο κανουνναμὲς αὐτός, ἀπὸ ἀντίγραφο ποὺ ὑπῆρχε στὰ ιεροδικαστικὰ βιβλία τοῦ Ἡρακλείου, μεταφράστηκε ἀπὸ τὸν ἀξέμινηστο N. Σταυρινίδην, «'Ανέχοτα ἔγγραφα τῆς Τουρκοκρατίας ἐν Κρήτῃ. Δύο ἔγγραφα τοῦ μετὰ τὴν ὅλωσιν τῆς Κρήτης φορολογικοῦ συστήματος», *Koştuksal Xeroumikâ 1* (1947), σ. 89. Περιλαμβάνεται ἐπίσης στὸ ἔργο του, *Metaprafásweis touρκikῶn iστoρiκῶn ἔγγρaphōn*, δ.π., σ. 307-311.

12. Τὸ κατάστιχο TT 884 χειρισμοποίησε δ. N. Göyünc̄e στὴ μελέτη του γιὰ τὸ Ναύπλιο, ὅπου παρουσίασε τὶς συνοικίες τῆς πόλης μὲ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν σπιτιῶν, καταστημάτων, δημοσίων κτιρίων κ.π., βλ. N. Göyünc̄e, «XVIII. yüzyılda Türk idaresiinde Nauplia (Anabolu) ve yapılları», στὸν ἀφειρωματικὸ τόμο *Ismail Hakkı Uzunçarsili'ya Armağan*, 'Αγκυρα 1976, σ. 461-485.

13. Ö. L. Barkan, δ.π., σ. 326 § 1. Γιὰ τὴν ἐλληνικὴ μετάφραση αὐτοῦ τοῦ κανουνναμὲ βλ. Εύαγγελία Μπαλτά, «Οἱ κανουνναμέδες τοῦ Μοριᾶ», *"İstawaq 6* (1993), σ. 49 κ.έξ.

14. B. J. Slot, *Archipelagus Turbatus*, δ.π., σ. 295.

ποὺ ἔξέδωσαν προηγούμενοι σουλτάνοι. Γιὰ παράδειγμα, στὸν προνομιακὸ χάρτη ποὺ φέρεται νὰ ἔξέδωσε ὁ σουλτάνος Ἰμπραῆμ γιὰ τὶς Κυκλαδες διαβάζουμε: «'Απὸ τὰ μούλκια τους τινὰς νὰ μὴ τοὺς εὐγάζῃ στανικῶς, καὶ τινὰς στανικῶς τους νὰ μὴν τοὺς τὰ πέρονη»¹⁵. Στοιχεῖα γιὰ τὸ γαιοκτητικὸ καθεστώς στὶς Κυκλαδες κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας ὑπάρχουν σὲ ἔκθεση τοῦ 1828 ποὺ ἀφορᾶ στὴν "Ανδρο, ὅπου γράφονται τὰ ἔξης: «"Ολη ἡ γῆ τῆς νήσου μὲ τὰ δένδρα της, ἥτις εἶναι ίδιοκτητος, ἐκτιμήθη πρὸ χρόνων κατὰ τὸ ξύος, διὰ τὴν εἰσπραξιν τοῦ δεκάτου πρὸς τὴν Ὀθωμανικὴν Πόρταν, διὰ ἀσπρα 82 χιλ. ....»¹⁶.

Συνεπῶς πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὅποιο ἀπογράφονται τὰ κτήματα τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ συνδέεται ἀμεσα μὲ τὸ γαιοκτητικὸ καθεστώς ποὺ διέπει αὐτὲς τὶς περιοχές. Καὶ στὶς τρεῖς περιπτώσεις διαπιστώσαμε ὅτι πρόκειται γιὰ καθεστῶτα πλήρους ίδιοκτησίας. Τὸ γεγονὸς ὅτι τόσο στὶς Κυκλαδες ὅσο καὶ στὴν Κρήτη καὶ Πελοπόννησο οἱ Ὀθωμανοὶ διαδέχονται τοὺς Βενετούς, μᾶς κάνει νὰ διερωτηθοῦμε μήπως τὸ καθεστώς πλήρους ίδιοκτησίας, ποὺ βλέπουμε νὰ ὑπογραμμίζεται μὲ τὸν α' ἡ β' τρόπο ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς, δηλώνει τελικὰ τὸν σεβασμὸ ποὺ ἐπέδειξαν στὴν προηγούμενη κατάσταση πραγμάτων γιὰ λόγους κατακτητικῆς πολιτικῆς. Οἱ Ὀθωμανοὶ γιὰ νὰ προσεταιριστοῦν τὸν πληθυσμὸ δὲν υἱοθέτησαν νεωτεριστικὰ σχῆματα, ἀλλὰ προσάρμοσαν στὰ μέτρα τοῦ ἴερου νόμου τὴν ὑπάρχουσα τάξη πραγμάτων ποὺ παρελάμβαναν. Ἐδῶ θὰ εἴχε κανεὶς νὰ προσθέσει ὅτι, πέρα ἀπὸ λόγους καθαρὰ πολιτικῆς τακτικῆς, καὶ οἱ ἀνάγκες τῆς δημοσιονομικῆς πολιτικῆς ὑπαγόρευαν αὐτὴ τὴ στάση, νὰ χρησιμοποιηθοῦν δηλαδὴ οἱ δοκιμασμένες μέθοδοι τῆς προηγούμενης κατάστασης. Γιὰ νὰ σταθοῦμε μόνο σὲ ὅτι αὐτὸ σημαίνει σὲ ἐπίπεδο τεχνικῆς τῆς ἀπογραφῆς, θὰ θυμηθοῦμε ὅσα ἀναφέρει ὁ H. Inalcık γιὰ τὸν τρόπο ἀπογραφῆς ποὺ ἀκολούθησαν οἱ Ὀθωμανοὶ ὅταν κατέκτησαν τὴν Κύπρο ἀπὸ τοὺς Βενετούς¹⁷. Δηλώνει ὅτι χρησιμοποίησαν βεντικές καταστικώσεις, κάτι ποὺ καὶ στὴν περίπτωση τῆς Πελοποννήσου εἶναι ἔμφανέστατο¹⁸.

'Ο συλλογισμὸς ποὺ ἀναπτύξαμε παραπάνω, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀπογραφὴ τῆς ἔγγειας ίδιοκτησίας τοῦ πληθυσμοῦ συνδέεται μὲ τὸ γαιοκτητικὸ καθεστώς ποὺ τὶς διέπει, ἐπιβεβιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἑρμηνεία τοῦ Ebussu'ud Efendi. Γιὰ τὸν περίφημο αὐτὸ σεϊχουλισλάμη τῆς βασιλείας τοῦ Σουλεϊμᾶν τοῦ Μεγαλο-

15. Εύτυχία Λιάτα, δ.π., σ. 177.

16. Δ. I. Πολέμης, «Περὶ τὰ φορολογικὰ τῆς "Ανδρου κατὰ τὸ ἔτος 1721», *Πέταλον* 6 (1995), σ. 77.

17. H. Inalcık, *Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest*, "Αγκυρα 1969, σ. 9.

18. Στὸ θέμα αὐτὸ θὰ ἐπανέλθουμε μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἔκδοσης τοῦ πελοποννησιακοῦ καταστίχου 195A, a.e. 214 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σόφιας.

πρεποῦς δημόσια γῆ στὸ ὁθωμανικὸ γαιοκτητικὸ καθεστώς σημαίνει τὴν καταχτημένη γῆ τῆς ὁποίας τὸ dominium eminens ἀνήκει στὸ κράτος. Διευκρινίζει ὅτι μολονότι ἡ γῆ αὐτὴ μπορεῖ νὰ χαρακτηρίζεται δεκατιζόμενη (öşri), στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ τὴν γῆ haraci, γῆ γιὰ τὴν ὁποία οἱ καλλιεργητὲς πρέπει νὰ πληρώνουν ἔγγειο φόρο. Καὶ συμπληρώνει ὅτι, ἀν οἱ μουσουλμάνοι καλλιεργητὲς πρὶν ἀπὸ τὴν κατάκτηση καλλιεργοῦσσαν τέτοιες γαιες, ἐπιτρέπεται νὰ συνεχίσουν νὰ τὶς ἐκμεταλλεύονται καὶ ἐπὶ Ὁθωμανῶν, ὑπὸ τὸν ὄρο ὅμως ὅτι θὰ πληρώνουν ἔναν ἔγγειο φόρο harac-i mukaseme τῆς τάξεως τοῦ 1/5 ἢ 2/3 ἀνὰ περίπτωση¹⁹.

Στὸν κανουνναμέ τῆς Κρήτης οἱ γαιες χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸν νομοθέτη haraci καὶ οἱ καλλιεργητὲς ὑποχρεοῦνται νὰ καταβάλλουν 1/5 τῆς παραγωγῆς ἀντὶ τοῦ καθιερωμένου δέκατου²⁰. Τὸ πολὺ 1/5 πληρώνουν καὶ οἱ καλλιεργητὲς στὴν Κύπρο ὅταν τὴν κυριεύουν οἱ Ὁθωμανοί ἀπὸ τοὺς Βενετούς τὸ 1572²¹. Ἡ ἵδια ἀναλογία φόρων ἐπὶ τῆς παραγωγῆς ἴσχυει καὶ γιὰ τὶς Κυκλαδες. Στὸ κατάστιχο TT 800 κάθε φορὰ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναγραφὴ τῶν φόρων στοὺς οἰκισμοὺς τῆς Σαντορίνης ὑπάρχει πάντα ἡ σημείωση hums-i gallat (= τὸ πέμπτο τῶν γεννημάτων)· καταγράφεται λοιπὸν ρητὰ ἡ ἀναλογία τῆς ἀπόληψης τῆς δεκάτης, ἡ ὁποία στὴν πραγματικότητα εἶναι harac-i mukaseme²².

II. "Εγγεια ἰδιοκτησία

Οἱ καλλιεργούμενες ἐκτάσεις τῆς Σαντορίνης ὅπως ἀπογράφηκαν στὸ TT 800 ἦταν 14.302,5 dönüm χωράφια καὶ 5.938 ἀμπέλια²³. Στοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς

19. H. Inalcık, «Islamization of Ottoman Laws on Land and Land Taxation», *Festgabe an Josef Matuz: Osmanistik-Turkologie-Diplomatie*, Christa Fragner - Kl. Schwarz (ἐκδ.), Βερολίνο 1992, σ. 100-116. Πβ. καὶ *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914*, 6.π., σ. 113.

20. Ö. L. Barkan, 6.π., σ. 351 § 2, N. Σταυριάδης, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα», 6.π., σ. 89. Ο ὄρος ποὺ χρησιμοποιεῖται στὸν κανουνναμέ εἶναι harac-i mukaseme min-el-hums.

21. H. Inalcık, *Ottoman Policy and Administration in Cyprus*, 6.π., σ. 12, πίνακας 1.

22. Γιὰ τὸ χαράτσι τῆς γῆς στὶς Κυκλαδες βλ. B. J. Slot, *Archipelagus Turbatus*, 6.π., σ. 79. Γιὰ τὸν φόρο αὐτὸν ὅπως παρουσιάζεται στὰ κοινοτικὰ κατάστιχα τῶν νησιῶν βλ. Εύτυχια Λιάτα, 6.π., σ. 104. Πβ. ἐπίσης Σεβαστή Λάζαρη, *Economies et sociétés des îles de la mer Egée pendant l'occupation ottoman. Le cas de Mykonos* (διδακτορικὴ διατριβή, πανεπιστήμιο Paris I - Sorbonne), τ. 2, Παρίσι 1989, σ. 245-256. Γιὰ τὴν ἀναλογία τῆς ἔγγειας φορολογίας στὸ νησιωτικὸ χῶρο βλ. Σπ. Ἀσδραγάς, «Νησιωτικὲς κοινότητες: οἱ φορολογικὲς λειτουργίες (I)», 6.π., σ. 13.

23. Εύαγγελία Μπαλτᾶ, «Ἀπὸ τὸ φορολογικὸ τεκμήριο...», 6.π., σ. 293, πίνακας 4, ὅπου καταχωρίστηκαν οἱ καλλιεργούμενες ἐκτάσεις καὶ τὰ ἄλλα ἀγροτικὰ ἀγαθὰ τῶν οἰκισμῶν τοῦ νησιοῦ βάσει τῶν στοιχείων ἐνὸς καταστήχου τοῦ ἔτους 1731 ποὺ ἀντιγράφει τὴν ἀπογραφὴ τοῦ 1670.

πρέπει νὰ προστεθοῦν και ὁι ἔκτασεις τῶν δικτῶν μονῶν που καταγράφονται στὸ τέλος τοῦ καταστίχου μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀπογραφῆς τῶν οἰκισμῶν. Συνολικὰ οἱ ἔξι μονὲς τῆς Σαντορίνης και τὰ δύο μετόχια τοῦ Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου και τῆς Παναγιᾶς τῆς Χοζοβιώτισσας τῆς Ἀμοργοῦ ἔχουν στὴν κατοχὴ τους 1.413,5 στρέμματα χωράφια και 871,5 ἀμπέλια, για τὴν ἐκμετάλευση τῶν ὅποιων πληρώνουν τὸ ποσὸ τῶν 53.220 ἀσπρῶν κατ' ἀποκοπὴν τὸν χρόνο. Στὴ μοναστικὴ ίδιοκτησία θὰ ἐπανέλθουμε στὴ συνέχεια.

Θὰ ἔξετάσουμε καταρχὴν τὴν περιουσία τῶν κατοίκων τῆς Σαντορίνης. Οἱ ἐγγεγραμμένοι ὡς κάτοικοι τῶν 15 χωριῶν κατατάχθηκαν σὲ 5 κατηγορίες ἀνάλογα μὲ τὴν ἔκταση τῶν χωραφῶν και τῶν ἀμπελῶν που διέθεταν στὸν τόπο τους²⁴. Δίπλα σημειώθηκε ὁ ἀριθμὸς ὄσων εἶχαν κτήματα και σὲ ἄλλους οἰκισμοὺς τοῦ νησιοῦ²⁵ μὲ τὸ σύνολο τῶν ἔκτασεών τους (βλ. Πίνακες I, II τοῦ Παραρτήματος).

'Η πινακοθέτηση αὐτὴ ἔξαρχῆς ἀπεικονίζει:

1. τὸν κατακερματισμὸ τῆς ίδιοκτησίας, τὸν ὅποιο βεβαίως καθορίζουν οἱ διαθεσιμότητες τοῦ χώρου στὸν ὅποιο ὑποτάσσονται και οἱ κληρονομικὲς συνήθειες τῶν κατοίκων, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ προικοσύμφωνα και τὶς διαθῆκες που βρέθηκαν στὸ ΑΚΕ. Εἶναι χαρακτηριστικό, και γι' αὐτὸ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ἡ μικρότερη διάχυση ίδιοκτησίας στὸν χῶρο ἀπαντᾶται στὴν Ἐπανωμερία, χωρὶὸ ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὸ κύριο οἰκιστικὸ πλέγμα τοῦ νησιοῦ, στὸ βόρειο ὅκρο τοῦ νησιοῦ, που ἔχει αὐτάρκεια γαιῶν.
2. τὴν κυριαρχία τοῦ μικροῦ κλήρου και τὴν ἄνιση κατανομὴ τῆς ίδιοκτησίας.

24. Διαχωρίσαμε ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν 949 φορολογικῶν μονάδων τοῦ ΤΤ 800 77 περιπτώσεις κατοίκων οἱ ὅποιοι δὲν καταγράφονται στὸν τόπο κατοικίας τους, ἀλλὰ σὲ ἄλλους οἰκισμούς, ὅπου ἔχουν και τὰ κτήματά τους. Πληρώνουν τοὺς φόρους τους στὸν τόπο καταγωγῆς τους, ὅπως τουλάχιστον φάνεται ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς τῆς σπέντζας. Σὲ ὅλους τοὺς οἰκισμοὺς τῆς Σαντορίνης, μὲ ἔξαρτεση τῇ Μεσαρίᾳ, σημειώνονται διαφορές ἀνάμεσα στὸν ἀριθμὸ τῶν καταγεγραμμένων ὡς κατοίκων τοῦ χωριοῦ και στὸν ἀριθμὸ τῶν hane που ὀφείλουν νὰ πληρώνουν σπέντζα. Παρατηρήσαμε λοιπὸν ὅτι συνολικὰ σὲ ἐπίπεδο νησιοῦ ἡ διαφορὰ που προκύπτει ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν καταγεγραμμένων στὰ χωριὰ και τῆς σπέντζας τους εἶναι 77, ὅσο δῆλαδὴ και ὁ ἀριθμὸς τοῦ ἐν λόγῳ μὴ ἐγγεγραμμένου πληθυσμοῦ στὸν τόπο του, ὁ ὅποιος ἐπιπλέον δὲν ἐμφανίζεται οὔτε στὸ κατάστιχο τοῦ κεφαλογάρατου. Κατὰ τὸν ἔλεγχο ποὺ ἔγινε μὲ βάση τὸν τόπο καταγωγῆς αὐτῶν τῶν μη καταγεγραμμένων στὸν τόπο τους, διαπιστώνουμε ὅτι ὅλες τὶς φορές δὲν καλύπτονται οἱ διαφορές στοὺς ἀριθμοὺς τῆς σπέντζας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ δήλωση τῆς προέλευσής τους ὑπονοεῖ τὴν φορολογικὴ τους ὑπαγωγὴ (διάβαζε διοικητικὴ ἔξαρτηση τοῦ οἰκισμοῦ τους) και ὅχι ἀναγκαστικὰ προέλευση ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο οἰκισμό.

25. Οἱ ἀποστάσεις μεταξὺ τῶν οἰκισμῶν τοῦ νησιοῦ εἶναι μικρὲς και καλύπτονται πεζῇ. Γιὰ τοὺς περισσότερους οἰκισμούς ἡ πεζοπορία ἀπαιτοῦσε χρόνο λιγότερο ἀπὸ ὡρα, ὅπως φάνεται ἀπὸ τὴν ἔκθεση ποὺ συνέταξε ἔνας παπικὸς ἀπεσταλμένος τὸ 1754, βλ. G. Hofmann, δ.π., σ. 111· πβ. ἐπίσης K. Γ. Ναυπλιώτης, «Αρχαία και σημερινὴ Θήρα», στὸν τόμο Σαντορίνη (ἐπιμ. M. A. Δανέζης), Αθήνα 1939-1940, σ. 104-105.

Χωράφια

Μὲ βάση τὸν ἀναλυτικὸν Πίνακα I τοῦ Παραρτήματος ἐπανακατατάχθηκε ὁ πληθυσμὸς τοῦ νησιοῦ στὶς κατηγορίες τῆς ἔγγειας ἰδιοκτησίας ποὺς υἱοθετήσαμε, σὲ σχέση ὅμως τώρα μὲ τὸ σύνολο τῶν χωραφιῶν του, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ τόπου κατοικίας του. Ὁ παρακάτω πίνακας ἀπεικονίζει αὐτὴ τὴν κατανομή.

Κατανομὴ τῶν καλλιεργητῶν βάσει τῆς ἔκτασης τῶν χωραφιῶν τους

a/a	Χωριά	(a)	(β)	0 dōnūm		1-10 d.		11-20 d.		21-50 d.		+50 d.	
				φ.μ.	%	φ.μ.	%	φ.μ.	%	φ.μ.	%	φ.μ.	%
1	Σκάρος	104	78	26	33	21	27	16	21	22	28	19	24,4
2	Μεροβίγλι	44	23	21	91	19	83	1	4	3	13		
3	Φηροστεφάνι	19	9	10	111	8	89	1	11		0		
4	Καρτεράδος	54	35	19	54	22	63	11	31	1	2,9	1	2,9
5	Κοντοχώρι	37	19	18	95	18	95	1	5		0		
6	Μεσαριά	10	5	5	100	2	40	3	60		0		
7	Βουρβούλιος	15	12	3	25	9	75	2	17	1	8,3		
8	Πύργος	124	78	46	59	36	46	16	21	17	22	9	11,5
9	"Αγ. Θωμᾶς	28	23	5	22	15	65	6	26	2	8,7		
10	Μεσαριά Πύργου	26	16	10	63	12	75	2	13	2	13		
11	Γωνιά	52	43	9	21	28	65	12	28	3	7		
12	Μεγαλοχώρι	35	29	6	21	19	66	6	21	4	14		
13	'Εμποριό	110	71	39	55	34	48	11	15	16	23	10	14,1
14	'Ακρωτήρι	83	65	18	28	17	26	12	18	28	43	8	12,3
15	'Επανωμερία	131	97	34	35	24	25	20	21	32	33	21	21,6
	Σύνολο	872	603	269	45	284	47	120	20	131	22	68	11,3

(a) πληθυσμὸς

(β) κτηματίες

Απὸ τοὺς 872 ἔγγειραμμένους στὸν τόπο κατοικίας τους οἱ 603 εἰναι κτηματίες (69%) καὶ οἱ 269 ἀκτήμονες (31%), ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 26 ἔχουν ἔνα μικρὸ κλῆρο ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό τους²⁶. Οὐσιαστικὰ 603 πρόσωπα εἰναι ἴδιοτῆτες τουλάχιστον 798 ἀγροτεμαχίων ποὺ κατανέμονται στὸν τόπο κατοικίας τους καὶ σὲ ἔνα ἄλλο οἰκισμὸ τοῦ νησιοῦ²⁷. Ή κατανομὴ τῶν χωραφιῶν στοὺς

26. Ό γραφέας σημειώνει 261 οἰκογένειες ὡς ἀκτήμονες (bi-emlák) στοὺς 15 οἰκισμοὺς τοῦ νησιοῦ, θεωρώντας προφανῶς ἀκτήμονες ὅσους δὲν ἔχουν χωράφια στὸν τόπο κατοικίας τους.

27. Μόνο 26 οἰκογένειες ἔχουν χωράφια σὲ ἄλλους οἰκισμούς. 577 ἔχουν τὰ χωράφια τους στὴν ἀγροτικὴ περιφέρεια τοῦ τόπου διαμονῆς τους καὶ 195 οἰκογένειες τόσο στὸ χωριό τους ὅσο καὶ σὲ ἄλλους οἰκισμούς.

κτηματίες αύτούς παρουσιάζεται ως έξης (ἀναλυτικὰ στοιχεῖα δίνονται στους Πίνακες Ια και Ιβ τοῦ Παραρτήματος):

Kataromē tῶν χωραφιῶν

Κατηγορίες ιδιοκτησίας	Πληθυσμός		Έκταση		
	(a) %	(β) %	χωριό %	ἐκτός %	σύνολο %
0 στρ.	4		2	2	
-10 "	54	32	11	10	21
-20 "	16	31	11	4	15
-50 "	19	41	26	8	34
+50 "	7	44	25	3	28
Σύνολο	100		73	27	100

(a) Ποσοστό ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ πληθυσμοῦ

(β) Ποσοστό ἐπὶ τοῦ πληθυσμοῦ κάθε κατηγορίας ποὺ ἔχει ἐκτάσεις ἐκτὸς τοῦ τόπου διαμονῆς

- Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν καλλιεργητῶν τοῦ νησιοῦ ἔχει μικρὸ κλῆρο. "Ετσι ὁ μισθὸς πληθυσμὸς (54%) ἔχει στὴν κατοχὴ του μόλις τὸ 21% τῶν ἐκτάσεων τοῦ νησιοῦ, ἐνῷ λίγοι (7%) τὸ 28% τῶν χωραφιῶν.
- Στὶς κατηγορίες ὅπου ὁ κλῆρος εἶναι μεγάλος, ὑψηλὸ εἶναι καὶ τὸ ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ ἔχει κτήματα καὶ ἐκτὸς τοῦ τόπου κατοικίας του.
- Κατὰ κανόνα στὰ πολυπληθῆ χωριά ὁ κλῆρος τῶν ντόπιων εἶναι σχετικὰ μεγάλος: Σκάρος (38 στρ.), Ἐπανωμερία (32 στρ.), Ἐμποριό (30 στρ.) καὶ Ἀκρωτήρι (28 στρ.)²⁸. Στὸ ἐπίπεδο ὅμως τοῦ συνολικοῦ κλήρου, ὁ Σκάρος ἔχει τὸν μεγαλύτερο κλῆρο χωραφιῶν κατὰ μέσο ὅρο, γιατὶ τὸ 67% τοῦ πληθυσμοῦ του ἔχει χωραφία καὶ ἐκτὸς χωριοῦ.

Σὲ ὅλους τοὺς οἰκισμούς παρατηρεῖται διάχυση τῆς ιδιοκτησίας τῶν κατοίκων τους σ' ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ νησιοῦ, ὅπου ἡ ἡραιστειογενὴς σποδὸς ἐπέτρεπε ἔστω καὶ τὴν ἐλάχιστη καλλιεργεία σὲ ἔνα ἔδαφος μὲ μηδαμινὲς σχεδόν διαθεσιμότητες νεροῦ. Παρατηροῦμε ὅτι ὅσιοι καλλιεργητὲς ἔχουν κτήματα ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό τους, αὐτὰ βρίσκονται σὲ γειτονικοὺς οἰκισμούς. Στὸν Σκάρο, τὴν πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ, ἡ διάχυση τῆς ιδιοκτησίας καλύπτει ὅλους τοὺς οἰκισμούς. Οἱ ιδιοκτησίες τῶν Σαντορινιῶν συγκεντρώνονται στὶς λίγες καλ-

28. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ὁ Πύργος, ὁ ὅποιος μολονότι εἶναι πολυπληθὲς χωριό, οἱ κατοικοὶ του ἔχουν μικρὸ κλῆρο, καθὼς τὰ 2/3 τῶν γαιῶν τους βρίσκονται ἐκτὸς τοῦ χωριοῦ τους.

λιεργήσιμες ἐκτάσεις γύρω ἀπὸ τὴν Μεσαριά, Γωνιά, Μεγαλοχώρι, Ἀκρωτήρι καὶ Ἐμποριό²⁹. Στοὺς κατοίκους τῆς Ἐπανωμερίας, ὅπως εἴπαμε καὶ παραπάνω, παρατηρεῖται ἡ μικρότερη διάχυση στὴν ἔγγεια ἰδιοκτησίᾳ τους. Συγχρόνως στὴν ἀγροτικὴ περιφέρεια τοῦ οἰκισμοῦ αὐτοῦ εἶναι μικρὸ τὸ ποσοστὸ τῶν μὴ ντόπιων καλλιεργητῶν.

Ἀκτήμονες σὲ ποσοστὸ ποὺ φτάνει περίπου τὸ 50% ἀπαντῶνται στὰ χωρὶα Μεροβίγλι, Φηροστεφάνη, Μεσαριὰ καὶ Μεσαριὰ Πύργου, ὅπου ἀφενὸς ὑπάρχουν λίγες γαῖες καὶ ἀφετέρου μικρὸ ποσοστὸ πληθυσμοῦ ἔχει κτήματα ἔξω ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ περιφέρεια τοῦ χωριοῦ του. Στὸ Μεροβίγλι, γιὰ παράδειγμα, δὲν καταγράφονται περιουσίες ξένων (hâric-ez-defter) οὔτε ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, γεγονὸς ποὺ μαρτυρεῖ τὴν ἀνεπάρκεια τῶν γαιῶν τοῦ χωριοῦ. Ἐξάλλου αὐτὴ φαίνεται ἀπὸ τὸν μέσον ὅρο τοῦ ντόπιου κλήρου ποὺ δὲν ὑπερβαίνει τὰ 10 στρέμματα. Μόλις τὸ 10% τοῦ πληθυσμοῦ ἔχει κτήματα ἐκτὸς χωριοῦ, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ ἔκταση δὲν ξεπερνᾶ τὸ 4% τῶν γαιῶν τοῦ χωριοῦ. Στὸ Φηροστεφάνη τὸ 12% τῶν γαιῶν τοῦ χωριοῦ ἀνήκει στὴν ἐκκλησία. Στὴ Μεσαριὰ τὸ 92% τῶν γαιῶν τῆς τὸ ἔχουν μὴ ντόπιοι, στὰ κτήματα τῶν ὁποίων λογικὰ θὰ πρέπει νὰ ἀπασχολοῦνται οἱ πέντε οἰκογένειες ποὺ χαρακτηρίζονται ἀκτήμονες καὶ ἀντιστοιχοῦν στὸν μισὸ πληθυσμό. Ἔτσι μπορεῖ νὰ αἰτιολογηθεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ οἰκογένειες αὐτὲς τῆς Μεσαριᾶς, ἐνῶ δὲν ἔχουν οὔτε χωράφια οὔτε ἀμπέλια, πληρώνουν χαράτσι. Στὸ θέμα αὐτὸς ὅμως θὰ ἐπανέλθουμε παρακάτω, ὅταν θὰ ἔξετάσουμε συνοικιὰ τὴν ἔγγεια ἰδιοκτησίᾳ τῶν κατοίκων τῆς Σαντορίνης καὶ τὴν φοροδοτικὴ τους ίκανότητα.

Αμπέλια

304 Σαντορινοὶ ἀπὸ τοὺς καταγεγραμμένους στὸ κατάστιχο τοῦ 1670 δὲν ἔχουν ἀμπέλια³⁰. Οἱ ὑπόλοιποι 493 ἐκμεταλλεύονται 631 ἀγροτεμάχια μὲ ἀμπελιές³¹, σκόρπια ἀνάμεσα στὸν τόπο κατοικίας τους καὶ σὲ ἄλλους οἰκισμούς τοῦ νη-

29. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν γαιῶν στὰ χωρὶα Καρτεράδο, Κοντοχώρι, Μεσαριά, "Αγ. Θωμᾶς καὶ Γωνιά τὸ κατέχουν οἱ ξένοι καὶ ἡ ἐκκλησία. Οἱ ντόπιοι ἔχουν μικρὸ ποσοστὸ γαιῶν σὲ ἄλλους οἰκισμούς (10 ὥς 30%)." Εξάρεστη ἀποτελοῦν οἱ κάτοικοι τῆς Μεσαριᾶς. Ἡ πλειονότητα τῶν γαιῶν τους βρίσκεται σὲ ἄλλους οἰκισμούς (βλ. Διάγραμμα 3).

30. 379 οἰκογένειες δὲν ἔχουν ἀμπέλια στὸν τόπο κατοικίας τους. Ἀπὸ αὐτὲς 75 ἔχουν συνοικιὰ 487,5 στρ. σὲ ἄλλους οἰκισμούς τοῦ νησιοῦ.

31. Πρόκειται γιὰ κλήματα ριζωμένα βαθειά, τὰ ὅποια πλεγμένα σὰν καλάθια προστατεύουν τὰ σταφύλια ἀπὸ τὰ κτυπήματα τῆς ἄμμου ποὺ παρασέρνουν τὰ μελτέμια τῶν Κυκλαδῶν, βλ. Σταυρούλα Κουράκου-Δραγώνα, «Οἱ ἀμπελιές. Μιὰ ιστορικὴ μαρτυρία», στὸν συλλογικὸ τόμο "Ο σαντορίνη τῆς Σαντορίνης, 'Αθήνα 1994, σ. 35. Π.β. ἐπίσης τῆς ίδιας, "Αμπελοκομικὴ τεχνική. Προσαρμογὴ στὸ οἰκολογικὸ περιβάλλον», ὅ.π., σ. 115. Ἡ ἀφαὶ διάταξη τῶν κλημάτων λόγω ἔλλειψης ἀδαφικοῦ ὑδάτος ἀπαιτεῖ μεγάλες καλλιεργητικὲς ἐπιφάνειες, βλ. τῆς ίδιας, «Τὸ κρασὶ τῆς Σαντορίνης. Μαρτυρίες στὰ κείμενα τῶν ξένων περιηγητῶν», ὅ.π., σ. 45.

σιοῦ· κατανέμονται σὲ 3 κατηγορίες βάσει τῆς ἔκτασης τῶν ἀμπελιῶν τους:

1. ὅς 10 στρ.:	322 οἰκογένειες
2. ὅς 20 στρ.:	122 "
3. πάνω ἀπὸ 20 στρ.:	49 "

Ἡ κατανομὴ τῶν ἀμπελιῶν στους ιδιοκτῆτες αὐτοὺς παρουσιάζεται ὡς ἔξης (ἀναλυτικὰ στοιχεῖα δίνονται στους Πίνακες ΙΙα καὶ ΙΙβ τοῦ Παραρτήματος):

Κατανομὴ τῶν ἀμπελουργῶν

Κατηγορίες ιδιοκτησίας	Πληθυσμός		Ἐκταση		
	(a) %	(β) %	χωριό %	ἐκτός %	σύνολο %
0 στρ.	15			9	9
—10 "	67	30	28	13	41
—20 "	13	38	18	7	25
+20 "	5	70	17	8	25
Σύνολο	100		63	37	100

(α) Ποσοστὸ ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ πληθυσμοῦ.

(β) Ποσοστὸ ἐπὶ τοῦ πληθυσμοῦ κάθε κατηγορίας ποὺ ἔχει ἐκτάσεις ἐκτὸς τοῦ τόπου διαμονῆς.

1. Τὸ 67% τῶν ἀμπελουργῶν ἔχει μικρὸ κλῆρο, ποὺ φτάνει τὰ 10 στρέμματα. Οὔσιαστικὰ τὸ 82% τοῦ πληθυσμοῦ ἔχει τὸ 50% τῶν ἀμπελώνων. Οἱ λίγοι, τὸ 5%, ποὺ ἔχουν πάνω ἀπὸ 20 στρέμματα, ἐλέγχουν τὸ 25% τῶν ἀμπελιῶν τῆς Σαντορίνης.

2. "Οσο μεγαλύτερος ὁ κλῆρος τῶν ἀμπελιῶν τόσο μεγαλύτερο καὶ τὸ ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ ἔχει κτήματα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο κατοικίας του. Τὸ 70% τῶν ἔχοντων πάνω ἀπὸ 20 στρέμματα ἀμπέλια στὸν τόπο τους ἔχουν καὶ σὲ κάποιον ὄλλον οἰκισμὸ τοῦ νησιοῦ.

3. Στὰ χωριά Σκάρος, Μεγαλοχώρι, Πύργος, Εμποριό καὶ Επανωμεριά κατὰ μέσον ὅρο ὑπάρχει ὁ ὑψηλότερος κλῆρος. Στὰ τέσσερα μάλιστα πρώτα χωριά τὸ 70% τῶν ἀμπελουργῶν ἔχουν τὸ 50% τῶν ἀμπελιῶν τους σ' ὄλλους οἰκισμούς τοῦ νησιοῦ. Σὲ ἐπίπεδο ντόπιου κλήρου τὸ ἀμπέλι ὑπερτερεῖ στὰ χωριά Βουρβούλο, Πύργο καὶ Μεσαριά Πύργου³².

32. Ἡ εἰκόνα ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1670 ἔξακολουθεῖ νὰ ἔχει ἀρκετὰ κοινὰ σημεῖα μὲ τὴ σύγχρονη πραγματικότητα, παρὰ τὶς ἀλλαγῆς ποὺ ἐπῆλθαν στὸ μεταξύ. Γνωρίζουμε ὅτι τὸ ἀμπέλι στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. ἐκτόπισε τὶς ἀλλες καλλιέργειες στὴ Σαντορίνη καὶ φυσικὰ δὲν λησμονοῦμε τὴν εἰσβολὴ τῆς τεχνολογίας στὴν

Καὶ στὴν περίπτωση τῶν ἀμπελιῶν διαπιστώνεται μεγάλη διάχυση ἴδιοτησίας. Μερικὲς φορὲς ἡ πλειονότητα τῶν ἐκτάσεων τῶν ἀμπελιῶν σὲ ὄρισμένα χωριά, ὅπως γιὰ παράδειγμα στὸ Φηροστεφάνι (55%) καὶ τὴ Μεσαριὰ (86%), βρίσκονται σὲ ἄλλους οἰκισμούς³³. Ἐπίσης παρατηροῦμε ὅτι σὲ 11 ἀπὸ τοὺς 15 οἰκισμοὺς τῆς Σαντορίνης κυριαρχεῖ τὸ ἀμπέλι ὃς ἴδιοκτησία ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο διαμονῆς τοῦ καλλιέργητῆ (βλ. Διάγραμμα 2). Τοῦτο βεβαίως συνδέεται μὲ τὴν καλλιέργεια τοῦ ἀμπελοῦ. "Οπως μᾶς ἔξήγγησε ἡ οἰνολόγος Κουράκου-Δραγώνα³⁴, στοὺς αἰώνες αὐτοὺς τὸ ἀμπέλι ἀπαιτοῦσε ἐργασία μόνον ὄρισμένους μῆνες τὸν χρόνο. Δὲν εἶχαν φτάσει ἀκόμα οἱ ἀσθένειες, οἱ ὄποιες, συνεπικουρούμενες ἀπὸ καρικές καὶ γενικὰ κλιματολογικὲς συνθῆκες, ἀπαιτοῦν σήμερα τὴ συνεχὴ ἐνασχόληση καὶ παρουσία τοῦ ἀμπελουργοῦ. Συνεπῶς ἥταν ἀπολύτως λογικὸ νὰ προτιμᾶται ἡ ἀμπελοκαλλιέργεια ἀπὸ ὄποιαδήποτε ἄλλῃ καλλιέργειᾳ, ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ ἴδιοκτησία ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο κατοικίας τοῦ καλλιέργητῆ καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτό, πέρα ἀπὸ τὸ ὑψηλότερο εἰσόδημα ποὺ ἀπέδιδε συγκριτικὰ μὲ ἄλλες.

III. Μοναστηριακὲς γαιῶν καὶ φόρος³⁵

Στὸ τέλος τῆς ἀπογραφῆς τῆς Σαντορίνης³⁶, ὅπως εἴπαμε καὶ στὴν ἀρχή, ἀπογράφεται ἡ κτηματικὴ περιουσία καὶ οἱ φόροι ποὺ βαρύνουν τὴν παραγωγὴ τῶν ὀκτὼ μονῶν τοῦ νησιοῦ. Κάθε μονὴ ἀπογράφεται ὡς ἴδιαιτερη φοροδοτικὴ μονάδα, ὡς νὰ ἐπρόκειτο γιὰ οἰκισμό. Σημειώνονται οἱ ἐκτάσεις τῶν καλλιέργομενων γαιῶν καὶ ἀμπελιῶν καὶ οἱ φόροι ἐπὶ τῆς παραγωγῆς σὲ φυσικὲς καὶ χρηματικὲς ἀξίες. "Οταν ὑπάρχουν μοναχοί, ἀπογράφονται μὲ τὰ ὀνόματά τους

ἐντατικοποίηση τῆς ἀμπελοκαλλιέργειας. 'Ωστόσο τελικὰ ἡ γεωλογία τοῦ νησιοῦ εἶναι ὁ καθοριστικὸς παράγοντας στὴ συντήρηση τῆς ἀρχέτυπης εἰκόνας. Τηρούμενων λοιπὸν τῶν ἀναλογιῶν, διαπιστώνουμε ὅτι ἔξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν συγκλίσεις, δχ. βεβαίως ποσοτικοῦ ἄλλα σίγουρα ποιοτικοῦ χαρακτήρα, ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1670 καὶ τὶς ἐπίσημες ἐκτιμήσεις τοῦ Γραφείου Γεωργικῆς 'Ανάπτυξης τῆς Σαντορίνης, βλ. Σταυρούλα Κουράκου-Δραγώνα, 'Τὸ οἰνοκὸ δυναμικὸ τοῦ σαντορινοῦ ἀμπελώνα', 'Ο σαντορίνη τῆς Σαντορίνης, δ.π., σ. 98. 'Ἐνδιαφέρον ἐπίσης παρουσιάζει ἡ συγκριση τῶν ἀμπελουργῶν ἐκτάσεων ὅπως δρίζονται στὸ κατάστυχο μὲ τὸν χάρτη ποὺ ἀπεικονίζει σήμερα τὴν ἐκατοστιατικὴν ἀκλυψη μὲ ἀμπελῶνες τῶν φυσιογραφιῶν μονάδων τῆς νήσου Σαντορίνης (δ.π., σ. 96).

33. Πάνω ἀπὸ τὸ 50% τῶν γαιῶν στὰ χωριά Καρτεράδος, Κοντοχώρι, Μεσαριά, Μεσαριά Πύργου καὶ Γωνιὰ ἀνήκει στοὺς ξένους καὶ τὴν ἐκκλησία. Τὸ 10% ὃς 40% τῶν γαιῶν ποὺ ἀνήκουν στοὺς ντόπιους βρίσκεται σὲ ἄλλους οἰκισμούς (βλ. Διάγραμμα 4).

34. Τὴν εὐχαριστοῦμε θερμότατα καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτῆ.

35. Μελέτη σχετικὰ μὲ τὴν ἐκμετάλλευση τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῶν Ἰησουιτῶν τῆς Νάξου βλ. M. Campagnolo, «La confrérie de la Sainte-Croix et le monastère des Jésuites à Naxos au début du XVIIIe siècle», Θησαυρίσματα 23 (1993), σ. 290-377.

36. ΤΤ 800, σ. 335-337.

και τὸ ποσὸ τοῦ κεφαλοχάρατου ποὺ πληρώνουν, τὸ ὁποῖο κατὰ τοὺς ὑπολογισμούς μας εἶναι 190 ἄσπρα κατὰ κεφαλήν.

'Απογράφονται δυὸς καθολικὰ μοναστήρια (ifrenç) στὸν Σκάρο: τῶν Ἰησουΐτων³⁷ και τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τοῦ τάγματος τῶν Δομηνικανίδων³⁸. Υπάρχουν ἐπίσης τρεῖς ὀρθόδοξες μονές: δ Ἀγίας Νικόλαος, γυναικεῖο μοναστήριο στὸν Σκάρο³⁹, ἡ μονὴ τοῦ Μιχαὴλ Ἀρχαγγέλου στὸν Ἀκρωτήριο⁴⁰ και ἡ μονὴ τοῦ Ἰωάννη Θεολόγου στὸν Ἐμποριό. Σημειώνονται ἐπίσης και τρία μετόχια: 1) τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῆς μονῆς τοῦ Ἰωάννη Θεολόγου τῆς Πάτμου⁴¹, 2) τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῆς μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Χοζοβιώτισσας τῆς Ἀμοργοῦ⁴² και 3) τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τοῦ ὄρους Σινᾶ στὸν Ἐμποριό⁴³.

37. Fr. Richard, *Relation de ce qui s'est passé de plus remarquable à Saint Irini*, Παρίσι 1657, σ. 1-12, 42-52, 61-63, 87-91, 226-230 κ.εξ.; abbé Pègues, *Histoire et phénomène du volcan et des îles volcaniques de Santorini*, Παρίσι 1842, σ. 433-441, 460-466· G. Hofmann, ὅ.π., σ. 27-33· Δ. Δελένδας, *Oἱ Καθολικοὶ τῆς Σαντορίνης*, Ἀθῆνα 1949, σ. 120-131 και 201-202. Τέλος βλ. και Κλ. Τσούρκας, «Ἡ ἔκρηξις τοῦ ἡφαιστείου τῆς Σαντορίνης τὸ 1707. Ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἰησουΐτου ἱεραποστόλου πατρὸς Ταριγύνη, Κυκλαδικά 1 (1956), σ. 193 και 195.

38. Ἡ μονὴ ἐδύθηκε τὸ 1595, βλ. G. Hofmann, ὅ.π., σ. 13, 45-48, 91-94. Πβ. Fr. Richard, ὅ.π., σ. 283-292 και abbé Pègues, ὅ.π., σ. 488-489. Τέλος βλ. N. Κοκολάκης, «Ἡ ἐν Θήρᾳ ἱερὰ μονὴ τῶν Δομηνικανίδων», στὸν τόμο Σαντορίνη (ἐκδ. M. A. Δανέζης), Ἀθῆνα 1971, σ. 167-168.

39. Λανθασμένος ἀποδόθηκε ως μοναστήριο τῆς Ἀγίας Θεοδοσίας στὴν ἔκδοση τοῦ καταστήχου 1731, βλ. Εὐαγγελία Μπαλτᾶ, ὅ.π., σ. 312. Πρόκειται για τὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Νικολάου. Περὶ τῆς μονῆς αὐτῆς βλ. G. Hofmann, ὅ.π., σ. 21· Fr. Richard, ὅ.π., σ. 300-301· M. Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες, Εἰδήσεις ἴστορικαι βιογραφικαι περὶ τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινούπολεως ἀπὸ Ἀνδρέα τοῦ Πρωτοκλήτου μέχρις Ἰωαννεῖμ Γ'* τοῦ ἀπὸ Θεοσσαλονίκης, 36-1884, Κωνσταντινούπολη 1304 (=1886), σ. 613· Φ. Κουκουλές, «Ἡ ἐν Θήρᾳ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Ἀγίου Νικολάου», *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βιζαντινῶν Σπουδῶν* 6 (1929), σ. 54-79· τέλος Δ. Δεναξᾶς, *Ἡ ἱερὰ μητρόπολις Θήρας, οἱ σεβ. ἐπίσκοποι και πατ. μητροπολίται αὐτῆς, 1592-1931*, Πειραιάς 1933, σ. 74-75.

40. Δ. Δεναξᾶς, *Ἐκκλησιαστικὸς ὀδηγὸς τῶν ἐν Θήρᾳ και Θηρασίᾳ ἰερῶν ταῦν ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων μ.Χ. μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Περὶ συστάσεως τῆς Ἐπισκοπῆς και Ἐνεποκρατίας*, Ἀθῆνα 1927, σ. 26, τοῦ ίδιου, *Ἡ ἱερὰ μητρόπολις Θήρας*, ὅ.π., σ. 88.

41. Δ. Δεναξᾶς, *Ἐκκλησιαστικὸς ὀδηγός*, ὅ.π., σ. 43. Γιὰ τὸ μετόχι τοῦ Ἀγίου Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου ὑπάρχει πλούσιο ἀρχειακὸ ὄλικὸ σὲ μικροτανίες στὸ Ἐθνικὸ "Ιδρυμα Ἐρευνῶν, Ἀρχεῖο Μονῆς Ἰωάννη Θεολόγου, φάλ. 57, μικροτανίες 128-145· βλ. B. P. Παναγιωτόπουλος, «Ἀρχεῖο Μονῆς Ἰωάννου Θεολόγου Πάτμου (Ταξινόμηση και φωτογράφηση)», *Ο Ἐργανιστής* 3 (1965), σ. 148 και T. E. Σκλαβενίτης, «Κατάλογος μικροτανίοθηκης. Φωτογραφήσεις ἐγγράφων, καταστήκων, χειρογράφων, ἐντύπων και προσωπογραφιῶν 1960-1980», *Τετράδια Ἐργασίας* 1, Ἀθῆνα 1982, σ. 22.

42. Δ. Δεναξᾶς, *Ἐκκλησιαστικὸς ὀδηγός*, ὅ.π., σ. 50, τοῦ ίδιου, *Ἡ ἱερὰ μητρόπολις Θήρας*, ὅ.π., σ. 83-85.

43. Στὴ βιβλιογραφία ἀναφέρεται μοναστήριο Ἀγίας Αἰκατερίνης τῆς Σιένας, βλ. Fr. Richard, ὅ.π., σ. 295· abbé Pègues, ὅ.π., σ. 488· G. Hofmann, ὅ.π., σ. 72· Δ. Δεναξᾶς,

Μοναστηριακές γαῖες καὶ φόρος

<i>Μονές</i>	<i>Χωράφια dōnūm</i>	<i>Άμπελα dōnūm</i>	<i>Φόρος ᾶσπρα</i>
Ιησουιτῶν (Σκάρος)	30,5	31	1.600
Αγ. Αἰκατερίνης (Σκάρος)	155,5	74,5	4.800
Αγ. Νικολάου (Σκάρος)	44,5	48,5	2.420
Αγ. Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου ('Εμποριὸ)	248,5	150	9.400
Μιχαὴλ Ἀρχαγγέλου ('Ακρωτήρι)	108	6	1.400
Μετόχι Αγ. Γεωργίου τῆς μονῆς Θεολόγου	277	366	18.050
Μετόχι Αγ. Γεωργίου τῆς μονῆς Παναγιᾶς	383,5	123,5	9.950
Μετόχι Αγ. Αἰκατερίνης Σινᾶ ('Εμποριὸ)	166	72	5.600
Σύνολο	1.413,5	871,5	53.220

Τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἰδρύματα ἔχουν καὶ αὐτὰ διάσπαρτες τὶς γαῖες τους στὸ νησί. Στὴν ἀπογραφὴ τῶν γαιῶν συχνὰ ἀπαντῶνται μοναστηριακὰ κτήματα στὶς ἀγροτικὲς περιφέρειες τῶν οἰκισμῶν⁴⁴. Τὶς περισσότερες φορὲς οἱ καταγραφὲς αὐτές συνοδεύονται ἀπὸ τὴ σημείωση τακτοῦ διευκρινίζεται, δηλαδή, ὅτι ὁ φόρος τῶν ἐν λόγῳ κτημάτων δὲν χρεώνεται στὸν συλλογικὸ φόρο τοῦ δεδομένου οἰκισμοῦ ἀλλὰ στὴν οἰκεία μονῆ, ἡ ὅποια πληρώνει κατ' ἀποκοπὴν φόρο (τακτοῦ) γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν γαιῶν τῆς. Γαῖες ποὺ ἀνήκουν σὲ μονὴς ἀπαντῶνται, πέρα ἀπὸ τοὺς οἰκισμοὺς Σκάρο, 'Εμποριὸ καὶ 'Ακρωτήρι, ὅπου βρίσκεται ἡ ἔδρα τῶν περισσοτέρων, καὶ στὶς ἀγροτικὲς περιφέρειες τῶν οἰκισμῶν Πύργου, Κοντοχωρίου, Καρτεράδου, Αγίου Θωμᾶ (Βόθωνας), Γωνιᾶς καὶ 'Επανωμερίας (βλ. Διαγράμματα 3 καὶ 4).

Κατέχουν συνολικά, σὲ σχέση μὲ τοὺς κοσμικούς, τὸ δέκατο τῆς ἔκτασης τῶν χωραφιῶν τῶν τελευταίων καὶ τὸ ἔβδομο τῶν ἀμπελιῶν⁴⁵. Οἱ ἔκτασεις αὐτές, ὅπως γίνεται ἀντιληπτό, δὲν καλλιεργοῦνται φυσικὰ ἀπὸ τοὺς δυὸ ἡ τρεῖς μοναχοὺς τῆς κάθε μονῆς. Γιὰ τὴν καλλιέργειά τους οἱ μονὲς χρησιμοποιοῦσαν ἐργατικὸ δυναμικὸ ἢ συνῆπταν συμβόλαια ἀγροληψίας μὲ καλλιεργητές, ὅπως ἐμμέσως συνάγεται ἀπὸ τὴ μετάφραση ἐνὸς τουρκικοῦ ἐγγράφου μὲ χρονολογίᾳ 2 Ιουνίου 1754, ποὺ ἐκδίδει ὁ Μεχμέτ ἀγάς βοεβόδας τοῦ Σκάρου: «Κατὰ τὴ συνήθειαν τῶν ἀπερασμένων βοϊβοντάδων ὅπου ἔπαιρναν διὰ τὰ δοσίματα

⁴⁴ Εκκλησιαστικὸς ὄδηγός, δ.π., σ. 50 καὶ Ν. Κοκολάκης, δ.π., σ. 167. Σὲ ἔγγραφα τοῦ ΑΚΕ καταγράφεται ὡς μετόχι τῆς μονῆς Σινᾶ, βλ. ΑΚΕ, 'Εκκλησιαστικὸ Τμῆμα, Γ' 'Επισκοπὴ Γωνιᾶς, ὑποφ. 8 (ἔγγραφο 1767, 25 'Απριλίου). Βλ. καὶ Δ. Δεναξᾶς, 'Εκκλησιαστικὸς ὄδηγός, δ.π., σ. 50.

⁴⁵ Μαζὶ μὲ τὶς μοναστηριακὲς γαῖες ἀπογράφονται καὶ τὰ κτήματα ποὺ ἀνήκουν στὶς ἐκκλησίες τῶν οἰκισμῶν, στὸν καθολικὸ ἐπίσκοπο καὶ στὸν ὄρθοδοξὸ ἀρχιεπίσκοπο.

⁴⁶ Οἱ μεγαλύτερες ἔκτασεις ἀνήκουν στὰ μετόχια τῆς μονῆς Θεολόγου τῆς Πάτμου καὶ τῆς Παναγιᾶς τῆς 'Αμοργοῦ.

ὅλων τῶν ὑποστατικῶν... τῶν πατέρων Ἰησουΐτῶν... 20 γρόσια⁴⁶ λάβαμε κι ἐμεῖς ἀπὸ τὸν προεστό τους πατέρα Ντελέντα τὸ παρὸν ἔξιφλητικὸ... καὶ νὰ μποροῦν οἱ κουντουβερνάροι (= ἔκμισθωτές) καὶ δουλευτὲς νὰ σοδιάζουν)⁴⁷.

‘Ο φόρος ποὺ πλήρωνε κάθε μοναστήρι ἦταν κατ’ ἀποκοπήν (ber vech-i maktu). Στὸ πάγιο αὐτὸ ποσὸ συμπεριλαμβάνονταν οἱ δεκάτες ἐπὶ τῆς παραγωγῆς, διάφοροι χρηματικοὶ φόροι ποὺ βάρυναν ἀλλες παραγωγικὲς δραστηριότητες τῶν μονῶν καὶ τὸ κεφαλοχάρατσο. Τὸ ἵδιο ποσὸ φόρου διαπιστώνουμε ὅτι πλήρωναν καὶ τὸ 1731 ἀλλὰ καὶ ἀργότερα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς ἀποδείξεις ἔξιφλησης τοῦ φόρου ποὺ ἔξεδιδαν οἱ ἐκάστοτε βοεβόδες⁴⁸. Ωστόσο ἀπὸ ἔγγραφα ποὺ ἀπόκεινται στὸ ‘Αρχεῖο τῆς Καθολικῆς’ Αρχιεπισκοπῆς τῆς Σαντορίνης καὶ ἀφοροῦν τὸ μοναστήρι τῶν Ἰησουΐτων καὶ τῶν Δομηνικανίδων, ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ ἐν λόγῳ μονές, ἀπὸ μιὰ ἐποχὴ καὶ μετά, κατέβαλλαν στὴν κοινότητα τοῦ Σκάρου ἔνα ἐπιπλέον ποσό, πέραν τοῦ ἐπιδικαζόμενου «τὸν χρόνο τῆς ἀποκοπῆς», τὸ 1670. ‘Ηδη ἀπὸ τὸ 1733 ἡ μονὴ «τῶν Φραγκοπατέρων τὸ μοναστήρι λεγόμενο τοῦ Ἰησοῦ πλερώνει ἀσπρὰ 2.571 καὶ τὸ μοναστήρι τῆς Ἀγίας Κατερίνας Σκάρου ἀσπρὰ 9.426 διὰ τὸ χωράφια τους, ἀμπέλια τους, δεντρί, πρόβατα καὶ ἄλλα ποὺ ἔχουσι ἔως τὴν σήμερον»⁴⁹.

Τὸ 1748 τὸ μοναστήρι τῶν Ἰησουΐτων πληρώνει 8 γρόσια ἐπιπλέον, συνολικὰ δηλαδὴ καταβάλλει 28 γρόσια στὴν κοινότητα, ἐπειδὴ, ὅπως δηλώνεται στὸ ἔγγραφο ποὺ φέρει τὶς ὑπογραφές τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων, «εἰς τοὺς ἀπερασμένους χρόνους ἀπὸ τοὺς 1734 ἔως σήμερον περισσεύουν οἱ ἔξοδες τοῦ κοινοῦ εἰς τοὺς χρόνους ὃποὺ εἶναι μακτοὺ τὸ νησί μας. Διὰ τοῦτο οἱ αὐθέντες Πατέρες ἡθέλησαν καὶ ἥδοναν παρὰ πάνω τὸν κάθε χρόνο ὃποὺ ἡθελεν εἶστε μακτοὺ γρ. 8, ἥγουν γρ. 28». Πλήρωσαν περισσότερο οἱ Ἰησουίτες γιατὶ στὸ μεταξὺ ἡ περιουσία τους εἶχε, κατὰ κοινὴ ἀποδοχὴ, αὐξηθεῖ καὶ ἐπιπλέον «εἰς τὸ παρὸν ἡ λεγομένη κοινότης τοῦ Σκάρου νὰ εύρισκεται πολλὰ βαρεμένη καὶ δὲν ποφέρνει νὰ πλερώσει τὸ ἀνωθεν χρέος». Καὶ τὸ ἔγγραφο συνεχίζει «ἄν ισως ἡθελε πάρουσι ἄλλα τι περισσότερα ὑποστατικὰ... ἐβγάνοντας τὰ ἀνω λε-

46. Δηλαδὴ 1.600 ἀσπρα, ὅσα τῆς ἐπιδικάστηκαν κατὰ τὴν ἀπογραφὴ τοῦ 1670.

47. AKE, ‘Εκκλησιαστικὸ Τμῆμα, ΣΤ’ Τουρκικά, φάκ. 16, ὑποφ. 5.

48. Γιὰ τὴ φορολογία τῶν μονῶν τὸ 1731 βλ. Εὐαγγελία Μπαλτᾶ, δ.π., σ. 312-313. Σὲ ἀπόδειξις καταβολῆς τοῦ φόρου κατὰ τὰ ἔτη 1732, 1740, 1742, 1749 καὶ 1754 ἡ μονὴ τῶν Ἰησουΐτων ἔξακολουθεῖ νὰ πληρώνει 20 γρόσια, βλ. AKE, ‘Εκκλησιαστικὸ Τμῆμα, ΣΤ’ Τουρκικά, φάκ. 16, ὑποφ. 3 καὶ στὴν ἓδια ἐνότητα, Α’ Δικαιοπρακτικά, φάκ. 2, ὑποφ. 6. Βλ. ἐπίσης ἀπόδειξη πληρωμῆς φόρου μὲ ἡμερομηνία 1 Μαρτίου 1745, ὅπου δὲ Σαλὶχ ἀγάς βοεβόδας Σαντορίνης πιστοποιεῖ ὅτι ἔλαβε ἀπὸ τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς τῶν Ἰησουΐτων ντὸν Μπουά 20 γρόσια ὡς φόρο ὅλων τῶν κτημάτων τους στὴ Σαντορίνη, βλ. Α. Τσελίκας, *Μαρτινίες ἀπὸ τὴ Σαντορίνη (1573-1819)*, “Ἐκθεση ἰστορικῶν ἔγγραφων”, Αθήνα 1985, σ. 49, ἀρ. 46.

49. AKE, ‘Εκκλησιαστικὸ Τμῆμα, Α’ Δικαιοπρακτικά ἔγγραφα, φάκ. 2, ὑποφ. 4, ἔγγραφο 1733, 9 ’Απριλίου. Βλ. περίληψή του Α. Τσελίκας, δ.π., σ. 47, ἀρ. 40.

γόμενα στρέμματα και δεντρί [στὸ ἔγγραφο καταγράφονται: ἀργὸ 52^{1/2}, ἀμπέλι 56, δεντρὶ 20], δσα περισσεύουν νὰ πληρώνουν τὸ κάθε στρέμμα ἀμπέλι 1 γρόσι καὶ τὸ κάθε στρέμμα ἀργὸ μισὸ γρόσι καὶ τὸ κάθε ἐνα δεντρὶ παρὰ 1...»⁵⁰. Παρακολουθοῦμε λοιπὸν ὅτι οἱ κοινοτικοὶ ὅρχοντες και στὴν περίπτωση τῶν μονῶν γνωρίζουν και ἐλέγχουν τὴν εἰσοδηματικὴ κατάστασή τους και προσαρμόζουν ἀνάλογα και τὴ συμβολὴ ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν στὴ συλλογικὴ φορολογικὴ ὑποχρέωση τῆς κοινότητας ἀπέναντι στὸ Ὁθωμανικὸ Δημόσιο. Ἀπεναντι σ' αὐτὸ ἡ κοινότητα καταβάλλει τὸ πάγιο ποσὸ ποὺ ἀποκόπηκε· τὸ ἐπιπλέον ποσὸ ποὺ εἰσπράττει προορίζεται γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση χρεῶν της.

IV. "Εγγεια ἰδιοκτησία και φοροδοτικὴ ἴκανότητα

Εἴπαμε στὴν ἀρχὴ ὅτι ἡ κλίμακα τῆς ἔγγειας ἰδιοκτησίας ὑποδεικνύει ὅς ἐνα βαθμὸ τὴν εἰσοδηματικὴ στρωματογραφία τοῦ πληθυσμοῦ, τῆς ὁποίας τὰ ὅρια μποροῦμε νὰ ἐλέγξουμε σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ φορολογικὴ ἀπαίτηση. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ συνθέσαμε ἀνὰ οἰκισμὸ τὴ συνολικὴ κτηματικὴ περιουσία τοῦ πληθυσμοῦ. Κρατώντας τὶς κατηγορίες στὶς ὁποῖες κατανέμονται οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν βάσει τῆς ἐκτασῆς τῶν χωραφιῶν τους, προσθέσαμε τοὺς ἰδιοκτῆτες ἀμπελιῶν μὲ τὶς ἐκτάσεις τους (βλ. Πίνακα III τοῦ Παραρτήματος).⁵¹ Η εἰκόνα εἶναι ἡ ἔξης:

1. Τὸ 10% ὅσων καταγράφονται ὡς ἀκτήμονες, γιατὶ ἀκριβῶς δὲν ἔχουν χωράφια, εἶναι κάτοχοι ἀμπελιῶν.

2. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ (67%) ἔχει γαῖες οἱ ὁποῖες ἀντιστοιχοῦν στὸ 24% και 30% τῶν συνολικῶν χωραφιῶν και ἀμπελιῶν ποὺ ἔχουν στὴν κατοχὴ τους οἱ λαϊκοί. Η ἔγγεια ἰδιοκτησία τους δὲν ξεπερνᾷ τὰ 20 στρέμματα. Ἀντίθετα τὸ 11% τοῦ πληθυσμοῦ, τοῦ ὁποίου κατὰ μέσο ὅρο οἱ γαῖες ξεπερνοῦν τὰ 50 στρέμματα, ἐλέγχει περίπου τὸ ἥμισυ (43,7%) τῶν χωραφιῶν τῆς Σαντορίνης και τὸ 37% τῶν ἀμπελώνων της.

3. Η πλειονότητα (85% ὁς 98,5%) τοῦ πληθυσμοῦ μὲ μεγάλες ἐκτάσεις χωραφιῶν, συνεπῶς μὲ μεγάλα εἰσοδήματα, ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι συγχρόνως και ἰδιοκτῆτες ἀμπελώνων.

4. Η ἀμπελοκαλλιέργεια εἶναι παρούσα σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες ἰδιοκτησίας, γεγονὸς ποὺ πιστοποιεῖ ἀκόμη μιὰ φορὰ τὸν πρωταγωνιστικὸ ρόλο τῆς στὴν οἰκονομία τοῦ νησιοῦ⁵¹.

50. AKE, 'Εκκλησιαστικὸ Τμῆμα, Α' Δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα, φάκ. 2, ὑποφ. 6, ἔγγραφο 1748, 18 Μαΐου. Τὸ ἕδιο ἔγγραφο μὲ ἡμερομηνίᾳ 4 Μαρτίου 1748 στὸ AKE, Πολιτειακὸ Τμῆμα, Η' Μαρτυρίες, φάκ. 1, ὑποφ. στ'.

51. Πλούσιες εἶναι οἱ μαρτυρίες γιὰ τὸ ἀμπέλι στὰ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα τοῦ AKE, βλ. Α. Τσελίκας, *Μαρτυρίες ἀπὸ τὴ Σαντορίνη*, σ. 10, τοῦ ἔδιου, «Τὸ ἀμπέλι στὰ δικαιο-

5. Τέλος, οι πλέον ύψηλές είσοδηματικές τάξεις, όν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὸν αἰλῆρο τους σὲ χωράφια καὶ ἀμπέλια, συγκεντρώνονται στὰ χωριά Σκάρος, Πύργος, Ἐμποριό, Ἀκρωτήρι καὶ Ἐπανωμερία, ποὺ ὀποτελοῦν τὰ καστέλια, τὶς πρωτεύουσες τῶν διοικητικῶν περιφερειῶν τοῦ νησιοῦ.

Ο Πίνακας III, ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, ὑποδεικνύει τὴν είσοδηματικὴ στρωματογραφία τοῦ πληθυσμοῦ, καθὼς καταγράφει τὴν ἔγγεια ἰδιοκτησία του. Στὴ συνέχεια θὰ διερευνήσουμε, ἐφόσον τὸ ντοκουμέντο μας προσφέρεται γιὰ τέτοια ἀνάλυση, τὴ σχέση ἔγγειας ἰδιοκτησίας καὶ φορολογικῆς ἀπαίτησης. Μὲ ἄλλα λόγια θὰ ἐλέγξουμε σὲ σχέση μὲ τὴ φορολογικὴ ὑποχρέωση τὰ ὅρια τῶν είσοδημάτων, ὅπως ἀναγωγικὰ καθορίζονται ἀπὸ τὴν ἔγγεια ἰδιοκτησία.

Γιὰ νὰ ἀναχθοῦμε ἀπὸ τὴν κλίμακα τῆς ἔγγειας ἰδιοκτησίας στὴν κλίμακα τῶν είσοδημάτων ἀκολουθήσαμε μιὰ μέθοδο ποὺ καὶ ἄλλοτε ἐφαρμόσαμε⁵². Μὲ βάση τοὺς φόρους ἀναπλάσαμε τὴν ἀξία τῆς παραγωγῆς σὲ ἄσπρα, στηριζόμενοι στὴ σχέση 1/5. Θεωρήσαμε, δηλαδή, ὅτι οἱ καταγεγραμμένοι φόροι τοῦ καταστίχου ἀντιστοιχῶν στὸ πέμπτο τῆς παραγωγῆς. Γιὰ νὰ ἀποκαταστήσουμε τὴν παραγωγὴ τῶν χωραφιῶν, προσθέσαμε τὰ ποσὰ τῶν φόρων ποὺ βαρύνουν τὴν παραγωγὴ τῶν σιτηρῶν (στάρι, κριθάρι, κεχρί, σουσάμι), τῶν δοσπρίων (φασόλια, φάβα) καὶ τοῦ βαμβακιοῦ κάθε οἰκισμοῦ. Τὸ σύνολό τους τὸ διαιρέσαμε διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν χωραφιῶν ποὺ σημειώνει ὁ γραφέας ὡς καλλιεργούμενη ἔκταση στὸν δεδομένο οἰκισμό⁵³. Ο μέσος ὅρος τοῦ λόγου αὐτοῦ εἶναι 9 ἄσπρα, δηλαδὴ 9 ἄσπρα εἶναι ὁ ἐπιδικαζόμενος φόρος γιὰ τὴν παραγωγὴ ποὺ δίνει ἔνα στρέμμα γῆς. Συνεπῶς ἡ ἀξία τῆς μεικτῆς παραγωγῆς φτάνει κατὰ μέσον ὅρο τὰ 45 ἄσπρα. Δὲν ὑπάρχει δυνατότητα, ὅπως γίνεται ἀντιληπτό, νὰ γίνουν λεπτομερεῖς μετρήσεις ποὺ θὰ ἀφοροῦσαν τὴν κάθε παραγωγὴ χωριστά, γιατὶ στὸ κατάστιχο καταγράφεται ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς χωραφιῶν χωρὶς νὰ δηλώνεται καὶ ἡ καλλιέργεια. Τὴν ἕδια μέθοδο χρησιμοποιήσαμε καὶ γιὰ τὴν οἰνοπαραγωγή⁵⁴. Η παραγωγὴ ἐνὸς στρέμματος ἀμπελοῦ φορολογεῖται 40 ἄσπρα· συνεπῶς ἡ ἀξία τοῦ παραγόμενου οἴνου φτάνει τὰ 200 ἄσπρα

πρακτικὰ ἔγγραφα τῆς Σαντορίνης τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰ.⁵², *Istoria τοῦ Ἑλληνικοῦ κρασιοῦ*, Ἀθήνα 1992, σ. 84-90. Ἀνάλυση γιὰ τὶς ἀγοραπωλησίες ἀμπελιῶν στὴ διάρκεια τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰ. βλ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου, *A Santorin aux XVIe-XVIIe siècle: Marché de biens immobiliers*, (DEA, Paris-Sorbonne I), Παρίσι 1991· ἐπίσης βλ. τὸ ἀρθρὸ τῆς ἕδιας, «Στὴ Σαντορίνη...», δ.π., σ. 243-274. Γιὰ ἀναφορὲς τοῦ κρασιοῦ τῆς Σαντορίνης σὲ περιηγητικὰ κείμενα βλ. Σταυρούλα Κουράκου-Δραγώνα, «Τὸ κρασὶ τῆς Σαντορίνης», δ.π., σ. 39-65. Γιὰ τὸ κρασὶ τοῦ νησιοῦ τὸν 19ο αἰ. βλ. Χριστίνα Ἀγριαντώνη, «Τὸ κρασὶ στὴν οἰκονομία τῆς Σαντορίνης τὸν 19ο αἰ.», δ.π., σ. 67-74.

52. Γιὰ λεπτομέρειες βλ. Εὐαγγελία Μπαλτᾶ, δ.π., σ. 294-298.

53. "Ο.π., σ. 295, πίνακας 6.

54. "Ο.π., σ. 297.

τὸ στρέμμα, ἀν ἰσχύει καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῶν δημητριακῶν, ἡ σχέση 1/5 ἀνάμεσα σὲ παραγωγὴ καὶ φόρο.

Μὲ αὐτὴν τὴν θεωρητικὴν κατασκευὴν ὡς ἔργαλεῖο ἀναχθήκαμε στὴν καθαρὴ ἀξία τῶν γεννημάτων καὶ τοῦ κρασιοῦ ποὺ παρῆγαν οἱ καλλιεργητὲς στὸ TT 800, ἀφοῦ ἀφαιρέσαμε στὸ μεταξὺ τὴν ἀνάλογη (ἐδῶ harac-i mukaseme) τῆς κάθε καλλιέργειας. Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν δύο αὐτῶν εἰσοδηματικῶν πηγῶν ἀφαιρέσαμε ἐπίσης τὸ ποσὸ τῆς σπέντζας, τὸ ακλάσμα τῶν φόρων ποὺ πλήττουν ἄλλες μὴ ἀμέσως παραγωγικὲς δραστηριότητες τῶν κατοίκων⁵⁵, μιὰ σειρὰ δοσιματα⁵⁶ καὶ τέλος τὴν μερίδα ἀπὸ τὸν φόρο τοῦ τελωνείου (4.000 ἀσπρα) καὶ ἕνα σύνολο δοσιμάτων (8.000 ἀσπρα) ποὺ κατ’ ἀποκοπὴν πληρώνει ὁλόκληρο τὸ νησί⁵⁷.

Ἐπομένως μὲ τὴν μέθοδο αὐτὴν ἀποκαταστήσαμε σὲ θεωρητικὸ τουλάχιστον ἐπίπεδο τὰ εἰσοδήματα τῶν ἐγγεγραμμένων κατοίκων στοὺς 15 οίκισμούς τῆς Σαντορίνης. Στὸν πίνακα ποὺ ἀκολουθεῖ δίπλα στὸν πληθυσμὸν κάθε οίκισμοῦ (στήλη A), καταχωρίστηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν φορολογικῶν μονάδων ποὺ ἔχουν μηδαμινὴ φοροδοτικὴ ἴνανότητα (29,8% ἐπὶ τοῦ συνόλου, στήλη B) καὶ στὴν τρίτη στήλη ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν (21,3%) ποὺ καλύπτουν στοιχειωδῶς τὴν πληρωμὴ τῆς δεκάτης καὶ μιὰ σειρὰ χρηματικῶν φόρων συμπειλαμβανομένης καὶ τῆς σπέντζας.

Τὸ γεγονός ὅτι οἱ 260 οίκογένειες ἀκτημόνων καταγράφονται στὸ φορολογικὸ κατάστιχο TT 800, οἱ δόποις «κακονικὰ»⁵⁸ δὲν θὰ ἔπειτε, ἐφόσον δὲν εἶχαν εἰσοδήματα, σημαίνει ὅτι γιὰ τὴν κοινότητα, ἡ δόποια κατανέμει τὸν φόρο στὰ μέλη της, ὁ πληθυσμὸς αὐτὸς ἔχει ἄλλου τύπου εἰσοδηματικὲς πηγὲς ἴνανές νὰ καλύψουν τὴν φορολογικὴν του ὑποχρέωση. Τὰ εἰσοδήματά τους βεβαίως δὲν προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση προσωπικῶν γαιῶν, ἀλλὰ πιθανότατα ἀπὸ τὴν ἔργασία τους σὲ κτήματα ἄλλων, σὲ μοναστηριακὲς γαῖες, ἡ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐνασχόλησή τους μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴν ναυσιπλοΐα. Τὰ εἰσοδήματα αὐτὰ ἥταν γνωστὰ στὴν κοινότητα, τῆς δόποιας ὁ ρόλος στὴν κάθετη δια-

55. Πρόκειται γιὰ μιὰ σειρὰ χρηματικῶν φόρων γιὰ τὰ δέντρα, τοὺς κήπους, μελίσσια, τὴν κτηνοτροφία καὶ τοὺς μύλους (δ.π., σ. 289-290).

56. Στὸ κατάστιχο καταγράφονται τρεῖς φόροι τῆς κατηγορίας bad-i hava: φόρος γάμου (resm-i arus), φόρος γιὰ τὰ ποσὰ τῶν ἀποζημιώσεων ποὺ εἰσπράττει ἡ κοινότητα σὲ περιπτώσεις ποὺ τὰ ζῶα ἐνδὸς μέλους τῆς καταστρέψουν τις καλλιέργειες κάποιου ἄλλου (resm-i deştbani) καὶ φόρος ἐπὶ τῶν μεταβιβάσεων κτηματικῆς περιουσίας (resm-i tapu). Διευκρινίσεις γιὰ τοὺς φόρους αὐτοὺς δίδονται δ.π., σ. 291.

57. TT 800, σ. 335. Οἱ ἴδιοι φόροι μὲ τὰ αὐτὰ ποσὰ σημειώνονται καὶ στὸ κατάστιχο τοῦ 1731 (δ.π., σ. 311).

58. Μὲ τὰ εἰσαγωγικὰ στὴ λέξη κανονικὰ ὑπαινισσόμαστε τὴ λογικὴ τῆς διθωμανικῆς καταστίχωσης, τὴν δόποια παρακολουθοῦμε στὴν πράξη νὰ καταστρατηγεῖται. Ἡ λογικὴ αὐτὴ θεωρητικὰ ἐπέτασσε τὴν ἀντιστοιχία στὴ σχέση ἔγγειας ἰδιοκτησίας καὶ φορολογίας.

Φοροδοτικὴ ἴκανότητα τοῦ πληθυσμοῦ μὲ βάση τὴν ἔγγεια ἰδιοκτησίᾳ

Χωριά	A	B	Γ
Σκάρος	104	20	10
Μεροβίγλι	44	22	14
Φηροστεφάνι	19	10	3
Καρτεράδος	54	18	16
Κοντοχώρι	37	14	12
Μεσαριά	10	4	3
Βουρβούλος	15	4	8
Πύργος	124	45	20
"Αγ. Θωμᾶς	26	10	5
Μεσαριά Πύργου	28	4	6
Γωνιά	52	11	13
Μεγαλοχώρι	110	40	25
'Εμποριδό	35	5	18
'Ακρωτήρι	83	18	13
'Επανωμερία	131	35	20
Σύνολο	872	260	186

νομὴ τοῦ φόρου προϋπόθετε τὴ γνώση τῆς περιουσιακῆς κατάστασης τῶν μελῶν της. Συνεπῶς γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἐγγράφονται οἱ 260 οίκογένειες ὡς φορολογούμενοι στὸ TT 800, διότι ἔχουν εἰσοδηματικὲς πηγὲς ἴκανὲς νὰ καλύψουν τὴ φορολογικὴ τους ὑποχρέωση ἀπέναντι στὸν συλλογικὸ φόρο, ποὺ ἡ κοινότητα ἀναλαμβάνει νὰ καταβάλει στὸ 'Οθωμανικὸ Δημόσιο.

Στὴ συγκεκριμένη κατηγορίᾳ τῶν ἀκτημόνων, ἡ ὅποια ἀσφαλῶς εἶναι πιὸ εὔκολα ἀνιχνεύσιμη ἀπὸ ἄλλες, ἡ ὑπαρξὴ αὐτῶν τῶν εἰσοδημάτων ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ καταστίχου Maliyeden Müdevver 4856, ὃπου συγχρόνως προσδιορίζεται καὶ τὸ plafond τῶν εἰσοδημάτων τους. Πρόκειται γιὰ κατάστιχο τῆς ἵδιας χρονιᾶς στὸ ὅποιο σημειώνονται ἀνὰ χωριὸ δύνομαστικὰ οἱ κάτοικοι μὲ τὴν κατηγορία τοῦ χαρατσιοῦ ποὺ πληρώνουν ('ala, evsat, edna). Διαπιστώνουμε ἀπὸ τὴν πηγὴν αὐτὴ ὅτι 174 ἀπὸ τοὺς 260 ποὺ καταγράφονται ὡς ἀκτημόνες στὸ TT 800 πληρώνουν κεφαλικὸ φόρο τρίτης τάξεως· σημειώνονται δηλαδὴ ὡς edna. Τοῦτο συνεπάγεται ὅτι τὸ 67% τῶν ἀκτημόνων ἔχει τὴ δυνατότητα ὅχι μόνο νὰ καλύψει τὸ μερίδιό του στὴν πληρωμὴ τοῦ συλλογικοῦ φόρου ἐπὶ τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, τὰ δοσίματα, προσωπικὸ φόρο κλπ., ἀλλὰ ἐπιπλέον εἶναι σὲ θέση νὰ καλύψει καὶ τὸν κεφαλικὸ του φόρο. Τὸ ποσὸ τοῦ ἐπιδικαζόμενου κεφαλικοῦ φόρου —ἀναφέραμε ὅτι ὅλοι ἀνεξαρέτως πληρώνουν τρίτης κατηγορίας χαράτζι— περιγράφει καὶ τὴν εἰσοδηματικὴ τους κλίμακα. Εἶναι αὐτὸ ποὺ παραπάνω χαρακτηρίστηκε μὲ τὸν δρό plafond.

'Αναφέραμε ὅτι ἡ φοροδοτικὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀκτημόνων τοῦ καταστί-

χου εἶναι πιὸ εὔκολα ἀνιχνεύσιμη ἀπὸ ἄλλες εἰσοδήματικὲς κατηγορίες τοῦ πληθυσμοῦ. Τοῦτο εἶναι ἀδιαμφισβήτητο διότι ἡ παντελὴς ἔλλειψη ἔγγειας ἰδιοκτησίας κάνει τὴν περίπτωσή τους εὔκολα ἀναγνώσιμη. Τὸ παράδειγμα τῶν ἀκτημόνων ὑποδεικνύει ὅτι παράλληλες μὲτα τὴν ἔγγεια ἰδιοκτησία εἰσοδήματικὲς πηγὲς θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχαν, καὶ μάλιστα σὲ μεγαλύτερη κλίμακα, καὶ στὰ ἄλλα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ σύγκριση τῶν δύο φορολογικῶν καταστίχων τῆς Σαντορίνης τοῦ TT 800 καὶ τοῦ MM 4856 ἐμπειρικὰ τὸ ἀπέδειξε. Συγκρίνοντας τὴν φοροδοτικὴν συμπεριφορὰ τοῦ πληθυσμοῦ ἀπέναντι στὴν ἔξυπηρέτηση τῆς φορολογικῆς ἀπαίτησης, διαπιστώσαμε ὅτι φορολογούμενοι ποὺ δὲν ἔγγραφονται στὸ TT 800 ἢ ἔγγραφόμενοι δηλώνονταν μὲτα μικρὴ ἔγγεια ἰδιοκτησία, πλήρων πρώτης κατηγορίας χαράτσι ('ala) βάσει τοῦ καταστίχου τοῦ κεφαλοχάρατσου (MM 4856), δηλαδὴ εἶχαν ὑψηλὸ σχετικὰ περιουσιακὸ status⁵⁹. Τοῦτο μεταξὺ ἄλλων μαρτυρεῖ καὶ τὶς ἄλλους τύπους οἰκονομικές τους δραστηριότητες, ποὺ δὲν συνδέονται ἀναγκαστικὰ μὲτα ἀγροτικὲς ἐκμεταλλεύσεις⁶⁰. Τέτοιες περιπτώσεις φορολογούμενων διαφεύγουν ἀπὸ τὶς διθωμανικὲς φορολογικὲς ἀπογραφές, τῶν ὅποιων ἡ δομὴ ἀντανακλᾶ τὴ λογικὴ τοῦ οἰκονομικοῦ μοντέλου τῆς διθωμανικῆς αὐτοκρατορίας⁶¹. Τὸ μοντέλο, τὸ ὅποιο γενικὰ ἐφαρμόστηκε, βασίζεται στὴν ἰδιοποίηση τοῦ ἀγροτικοῦ πλεονάσματος. Συνεπῶς, γιὰ νὰ ἔξυπηρετηθεῖ ἡ συνολικὴ φορολογικὴ ὑποχρέωση, ἡ ὅποια, ὅπως τούσαμε παραπάνω, ἦταν βασισμένη κατὰ κανόνα στὸ πρότυπο τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἔπειτε ἡ ἴδια ἡ κοινότητα νὰ προβάλλει στὴν ἀνακατανομὴ τοῦ ἐπιδικαζόμενου φόρου ἀνάλογα μὲ τὴ φοροδοτικὴ ἵκανότητα τῶν κατόκων. Ἡ ἵκανότητα αὐτὴ δὲν προσδιορίζόταν πάντα μόνο ἀπὸ τὰ ἀγροτικὰ εἰσοδήματα, ἀλλὰ συχνὰ καὶ ἀπὸ κάποιες ἄλλες δραστηριότητες.

59. Εύαγγελία Μπαλτά, «Le rôle de l'institution communautaire dans la répartition verticale de l'impôt: L'exemple de Santorin au XVIIe siècle», στὸν ἀφερωματικὸ τόμο γιὰ τὸν H. Inalcık (ὑπὸ ἔκδοση).

60. Οἱ διαθῆκες, τὰ προικοσύμφωνα στὸ ΑΚΕ μαρτυροῦν τὴν παράληλη ἐνασχόληση τοῦ πληθυσμοῦ μὲ τὴ ναυσιπλοῖα, τὸ ἐμπόριο τοῦ κρασιοῦ, τὸν δανεισμὸ κλπ.

61. 'Ο Σπ. 'Ασδραχάς ἀναφερόμενος στὴν ἀποδεικτικὴ ἀξία τῶν διθωμανικῶν καταστίχων ἐπιγραμματικὰ διετύπωσε τὰ ὅρια καὶ τὶς δυνατότητές τους ὡς ἔξῆς: «ἀπὸ μόνη της ἡ ἐπίσημη φορολογικὴ ἀπαίτηση δὲν ἐπαρκεῖ οὔτε γιὰ νὰ δείξει τὴν πραγματικὴ ἐπίπτωσή της στὰ εἰσοδήματα οὔτε γιὰ νὰ δείξει τὴν πραγματικὴ φοροδοτικὴ ἵκανότητα τοῦ πληθυσμοῦ: ἀποτελεῖ μιὰ minimaum ἔνδειξη ἵκανὴ νὰ μᾶς ὀδηγήσει στὴν κατασκευὴ ἐνὸς μοντέλου τῆς οἰκονομίας στὴν ὅποια ἀναφέρεται καὶ τὴν ὅποια ἀντανακλᾶ» (Σπ. 'Ασδραχάς, «Νησιωτικὲς κοινότητες: οἱ φορολογικὲς λειτουργίες, (II)», *Tὰ Ἰστορικὰ 5*, τχ. 9 (Δεκέμβριος 1988), σ. 233).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

Katavομή τῶν χωραρίων στὶς φορολογικές μονάδες

a/a	Χωριά	0 δόνημ			1-10 δόνημ			11-20 δόνημ			B									
		A		B	A		B	A		B										
		a	β	a	β	γ	a	β	γ	δ	a	β								
1	Σχάρος	0	26	160	4	40	147,5	32	4	393	15	223	15	14,8	130	8	16	31		
2	Μεροβήλι	0	24				74,5	19	3,8	1,2	1	1,2	5	10,5	1	10,5	0	0	11	
3	Φηροστέφανη	0	10	14	2	7	33,2	6	5,5				5,5	14,5	1	14,5	0	0	15	
4	Καρπεύδος	0	19	1,5	1	1,5	127	29	4,4	84,5	12	7	11,4	49	4	12,3	42	2	5,8	18
5	Κοντζώρι	0	18				63	18	3,5	1,1	4	2,8	6,2	19	1	19			19	
6	Μεσαράξ	0	5	2,5	1	2,5	19	4	4,8	29,5	4	7,4	12,1							
7	Βουρβουλος	0	3				42,5	10	4,2	12,5	1	12,5	16,8	27	2	13,5			14	
8	Πύργος	0	46	57,3	9	6,4	209	45	4,6	487	22	22,4	26,8	224	16	13,8	244	10	24	38
9	"Αγ. Ειωμῆς	0	5	14,5	1	12	66,7	16	4,2	23	5	4,6	8,8	70	5	14	23	3	7,5	22
10	Μεσαράξ Πύργοι	0	10	19	5	3,8	33,5	10	3,4	54,5	6	9,1	12,4	16,5	1	16,5	0	0	77	
11	Γωνάς	0	9	2	1	2	130	31	4,2	33,5	8	4,2	8,4	124	8	15,4	1	1	1	16
12	Μεγάλη Κάπη	0	6				113,5	24	4,7	60	9	6,7	11,4	38	3	12,7	83	2	41	54
13	Εμποριό	0	39				181	38	4,8	34,8	9	3,9	8,6	104	7	14,9	7	2	3,5	18
14	Ακρωτήρι	0	18	44	2	5,5	98,5	17	5,8	6	2	3	8,8	176	12	14,6	14	2	7	22
15	Επανακαμέρια	0	34				131	24	5,5				5,5	323	21	15,4	5	1	5	20
	Σύνολο	0	269	278,8	26	11	1466,9	323	4,5	1230,5	98	12,6	17,1	1412,5	97	14,5	519	31	17	34

(συνεχεία)

ΗΙΝΑΚΑΣ Ι (συνέχεια)

a/a	Xωριά	21-50 δόνημ						+ 50 δόνημ						$\Sigma \delta' νολο$						$T_{\text{εγκάδ σύνολο}}$				
		A			B			A			B			A			B			A			B	
		α	β	γ	δ		α	β	γ	δ		α	β	γ	δ		α	β	γ	δ		α	β	γ
1	Συχέρος	616	24	29	457	17	27	56	565	6	94	253	6	42	136,2	1550,6	74	35,7	1392	50	30,3	2943	78	33
2	Μεροβήγια	80,8	3	27	5	1	5	32							162,8	23	10,3	6,2	2	1,2	169	23	5,8	
3	Φηροτεφένι														47,7	7	5	14	2	1,4	61,8	9	3,2	
4	Καρφαράδος	25	1	25				25							201	34	10,4	97,5	15	2,9	299	35	6,6	
5	Κοντοχώρι														82	19	5,6	41	4	0,6	93	19	3,4	
6	Μεσαράξ														19	4	1,2	32	5	2	51	5	4,6	
7	Βουρβούνιος														69,5	12	4,4	42,5	1	2,5	82	12	3,5	
8	Πύργος	244	8	31	329	8	41	72							674	69	12,2	1117	49	18,8	1791	78	15,5	
9	"Αγ. Θωμάς	24	1	24	3	1	3	27							160,8	22	10,5	60	10	5,3	221	23	7,9	
10	Μεσαράξ Πλήρου														50	14	5	73,5	14	2,6	124	16	3,8	
11	Γονάδι	73,5	3	25	2	1	2	27							324,5	42	11	38,5	14	1,8	363	43	6,4	
12	Μεγαλοχώρι	53,5	2	27	22	2	11	38							205	29	11	165	13	11,8	370	29	11,4	
13	Εμπορίδι	517	17	30	71	7	10	44	625	9	69	53,5	6	9	78,3	1426,5	71	29,9	166	24	5,3	1593	71	17,6
14	Αζερωτήρι	800	27	30	50	7	7,4	37	426	7	61	42	3	4	64,9	1500	63	27,7	93	16	5,3	1593	65	16,5
15	Επεινούερτα	968	31	31	24	3	7	38	1625	21	77	42,5	4	11	88	3046	97	32,3	68,5	8	4,5	3415	97	18,4
$\Sigma \nu σ λ o$		3401,8	114	30	960	47	20	50	3241	43	75	361	19	19	94,3	9519,4	577	31,4	3346,7	221	15,9	12869	603	23,5

A: Οι έκτασεις που διαθέτει διαφορετικές ταχύτητες στον καρπού στον τόπο διαμονής του

B: Οι έκτασεις οι οποίες ταχύτητας στον πληθυσμό σε όλη την Ελλάδα

α : έκταση σε δόνημ β : ζεύμαση φ.γ. γ : μ.δ. ζεύμαση δ : βθροισμα τάξη μ.δ.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ια

Κατανομή του πληθυσμού με κριτήριο τήρη έκταση των χωραριών στόπι κατοικίας των

<i>a/a</i>	Χωριά	Πληθυσμός			0 d.			I-10 d.			II-20 d.			III-50 d.								
		<i>A</i>	<i>B</i>	<i>%</i>	<i>γ</i>	<i>β</i>	<i>a</i>	<i>β</i>	<i>γ</i>	<i>δ</i>	<i>a</i>	<i>β</i>	<i>γ</i>	<i>δ</i>	<i>a</i>	<i>β</i>	<i>γ</i>	<i>δ</i>				
1	Σηάρος	104	78	75	4	5	32	41	15	47	15	19,2	8	53	24	27	17	81	6	7,7	6	100
2	Μεροβήνη	44	23	52			18	78,3	4	5,6	1	4,4	0	0	3	13	1	33	0	0	0	0
3	Φηροστέφανη	19	9	47	2	22	6	66,7			1	11,1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	Καρτεράδος	54	35	65	1	3	29	82,9	12	41	4	11,4	2	50	1	2,9	0	0	0	0	0	0
5	Κοντοχώρι	37	19	51			18	94,7	4	22	1	5,3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	Μεσαράδε	10	5	50	1	20	4	80	4	100					0	0	0	0	0	0	0	0
7	Βουρβουλος	15	12	80			9	75	1	11	2	16,7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8	Πλεγος	124	78	63	9	12	45	57,7	22	49	16	20,5	10	63	8	10	8	100	8	100	0	0
9	"Αγ. Θεοφάνης	28	23	82	1	4	16	69,6	5	31	5	21,7	3	60	1	4,3	1	100	0	0	0	0
10	Μεσαράδε Πάργου	26	16	62	5	31	10	62,5	6	60	1	6,2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
11	Γανάδη	52	43	83	1	2	31	72,4	8	26	8	18,6	1	13	3	7	1	33	0	0	0	0
12	Μεγαλογάροι	35	29	83			24	82,8	9	38	3	10,3	2	67	2	6,9	2	100	0	0	0	0
13	Εμπορού	110	71	65			38	53,5	9	24	7	9,9	2	29	17	24	7	41	9	13	6	67
14	Ακρωτήρι	83	65	78	2	3	17	26,2	2	12	12	18,5	2	17	27	42	7	26	7	11	3	43
15	Επανωμερία	131	97	74	0	0	24	24,7	0	0	21	21,6	1	5	31	32	3	9,7	21	22	4	19
Σύνολο		872	603	69	26	4	321	53,2	98	31	97	16,4	31	32	114	19	47	41	43	7,1	19	44

A: κάταιονο

B: κατηματίες

a: ζεύθιμος φορολογικῶν μονάδων που έχουν χωράψει στόπι διαμονῆς τους

β: % ως πρός τὸν ζεύθιμο τῶν κατηματῶν

γ: ζεύθιμος φορολογικῶν μονάδων που έχουν χωράψει σ' άλλους οἰκισμούς

δ: % σὲ σήμερη μὲ τὸν πληθυσμὸν στόπι άνησκου βάσει τῆς κατηματικῆς τους περιουσίας

ΠΗΝΑΚΑΣ Ι⁶

Katavouμη τῶν κωδαριῶν στὶς πέντε κατηγορίες ἰδιοκτητῶν

a/a	Χωριά	Χωράφια	0 d.		1-10 d.			II-20 d.				
			γ	δ	α	β	γ	δ	ε	α	β	γ
1	Σελαϊδούς	2942,4	160,3	5,4	147,5	5	393	13,4	266,4	222,6	7,6	429,5
2	Μερόβιγχη	469			74,5	42	1,2	0,7	1,7	10,5	6,2	
3	Φηροστεφάνι	61,8	4,4	22,7	33,2	54				14,5	23,5	
4	Καρτεράδος	298,5	1,5	0,5	427	43	84,5	28,3	66,5	49	16,4	
5	Κοντούχωρι	93			63	68	11	11,8	47,5	19	20,4	23,5
6	Μεσσεράκι	51	2,5	4,9	19	37	29,5	57,8	155,3			
7	Βορεβοῦντος	82			42,5	52	12,5	15,2	29,4	27	32,9	
8	Πύργος	1790,2	57,2	3,2	209	12	487	27,2	233	221	42,3	243,5
9	"ΑΓ. Θεοκλής	220,8	11,5	5,2	66,8	30	23	10,4	34,5	70	31,7	13,6
10	Μεσσεράκι Πύργοι	123,5	1,9	15,4	33,5	27	54,5	44,1	162,7	16,5	43,4	110,2
11	Γανάδι	363	2	0,6	130	36	33,5	9,2	25,8	121	33,3	0,3
12	Μεγαλοχώρι	369,2			113,5	31	60	16,2	52,9	38	10,3	82,5
13	Εμποριός	1592			181	11	34,8	2,2	19,2	104	6,5	7
14	Ακρωτήρι	1592,5	11	0,7	98,5	6,2	6	0,4	6,1	175,5	11	14
15	Επανωμερέα	3113,5			131	4,2				322,5	10,4	5
	Σύνολο	12362,4	279	2,2	1467	41	1230,5	9,6	83,8	1411,1	11	516,5
										4	36,6	

a/a	X_{Ogla}	21-50 d.				+50 d.			
		α	β	γ	δ	ϵ	α	β	γ
1	Σ_{Xfpoz}	616	20,9	457	15,5	74,2	564,5	49	252,5
2	M_{fpoz}	80,8	47,8	5	2,9	6,2			
3	Φ_{fpoz}								
4	K_{fpezd}	25	8,4						
5	K_{fpoz}								
6	M_{fpezd}								
7	B_{fpezd}								
8	P_{fpezd}	244	13,6	329	18,4	134,8			
9	A_{fpezd}	24	10,9	3	1,3	12,5			
10	M_{fpezd}								
11	G_{fpezd}	73,5	20,2	2	0,5	2,7			
12	M_{fpezd}	53,5	14,5	22	5,9	44,4			
13	E_{fpezd}	517	32,5	74	4,5	13,7	624,5	39	53,5
14	A_{fpezd}	800	50,2	50	3,4	6,2	426	27	12
15	E_{fpezd}	968	31,4	24	0,7	2,2	1625	52	42,5
Σ_{fpezd}		3401,8	26,4	960	7,5	28,2	3240	25	360,5

α: γαίες τάν κατούντων στην τόπο διαμονής τους

β: % έπει τον συγάριου τῶν γαιών

γ: γαίες σε μέλλουσ αναστρέψιμους

δ: % έπει τῶν συνολικῶν γαιῶν τοῦ χωριοῦ

ε: % έπει τῶν γαιῶν τῆς κατηγορίας στὴν δημόσια άγριαν

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ

Katavouμή τῶν ἀμπελιῶν

a/a	Χωριά	+ 20 döñüm						$\Sigma \nu o \lambda o$						$\Gamma enz\delta \sigma n\delta o$			
		A			B			A			B			a			
		α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	β	γ		
1	Σάδρος	321	8	40,4	123,5	8	45,4	56	725	62	20,3	648	49	13,9	1373	77	47
2	Μεροβήγλι								40	10	1,3	10	2	1,2	50	10	1,3
3	Φηροστεφάνη								12,5	4	1	15	4	0,9	27,5	8	1
4	Καρπεάδος								92,5	25	1,2	74,5	16	2	164	30	1,6
5	Κοντζόρι								66,5	17	5,8	30	5	3,7	96,5	20	4,7
6	Μεσαράξ								4	1	0,3	6	3	0,5	7	4	0,4
7	Βουρβούλος								22	7	1	1,5	1	0,4	23,5	7	0,7
8	Πύργος	236	8	29,4	140,5	7	20,4	50	585	60	16,5	529	40	14,6	1144	70	16
9	"Αγ. Θεοφάνης								92	19	6,7	54,5	12	2,3	146,5	24	4,5
10	Μεσαράξ Πύργοι								50,5	11	7,2	40	6	3,2	90,5	13	5,2
11	Γονιά								148	27	5,6	21,5	11	1	169	32	3,3
12	Μεγαλογάλορι	36	1	36	60,5	1	60,5	97	101	18	16,9	92,5	8	17,2	193,3	21	47
13	'Εμπορός	49	2	24,5	52,8	2	26,4	51	300	40	14,4	249	29	13,6	548,5	52	44
14	'Αρχοτήρι	227	8	28,4	30	1	30	58	632	68	15,9	62,5	6	10	694,5	69	13
	$\Sigma \nu o \lambda o$	869	27	32,2	407,3	19	21,4	54	3181	418	17	1922,8	213	12,5	5102,6	493	45

A: ζυμέναια πούλια διαθέτει διάφορα συστόις τούς χωριά στην οργανική περιφέρεια του τόπου διαμονής του

B: ζυμέναια ένδιξ μέραις του πάγκου στούντιο σ' αλλοιας οικονομιας

α: ξεναση σε δόμινο β : άρθροδες φ.μ. γ : μ.δ. ξενασης δ: άθροισμα τών μ. δ.

ΙΙΙΝΑΚΑΣ ΙΙα

Κατανομή των πληθυσμού με κοριτίριο την έκταση των άμπελων στὸν τόπο κατοικίας των

n/a	Χωριά	Πληθυσμός			0 d.			1-10 d.			11-20 d.			+20 d.				
		A	B	%	γ	β	α	β	γ	δ	α	β	γ	δ	α	β	γ	δ
1	Σηάρος	104	77	74	15	19	43	56	18	41,9	11	14	8	72,7	8	10,4	8	100
2	Μεριβήρια	44	10	23	0	10	100	2	20	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	Φηροσεφάνι	19	8	42	4	50	4	50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	Καρφέαδος	54	30	56	5	17	25	83	11	44	0	0	0	0	0	0	0	0
5	Κοντζάρια	37	20	54	3	15	16	80	1	6,2	4	5	1	100	0	0	0	0
6	Μεσαράξ	10	4	40	3	75	1	25	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	Βουθεϊός	15	7	47	0	7	100	1	14,3	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8	Πύργος	124	70	56	10	14	43	61	16	37,2	9	13	7	77,8	8	11,4	7	87,5
9	Αγ. Θεομήτρας	28	24	86	5	21	17	71	7	41,2	2	8,3	0	0	0	0	0	0
10	Μεσαράξ Πινάρια	26	13	50	2	15	10	77	4	40	1	7,7	0	0	0	0	0	0
11	Γωνάξ	52	32	62	5	16	23	72	6	26,4	4	13	0	0	0	0	0	0
12	Μεγαλογάρι	35	21	60	3	14	16	76	4	25	1	4,8	0	1	4,8	1	100	
13	Εμποριδί	140	52	47	12	23	30	58	11	36,7	8	15	4	50	2	3,8	2	100
14	Ακρωτήρι	83	56	67	7	13	38	68	11	28,9	11	20	3	27,3	0	0	0	0
15	Επανωμερία	131	69	53	4	14	46	67	4	8,7	14	20	0	0	8	11,6	1	12,5
Σύνολο		872	493	57	75	45	329	67	96	29,2	62	13	23	37,4	27	5,5	49	70,4

A: κάτοικοι   B: άμπελουργοί

α: άριθμος φορολογήσιων μονάδων που έχουν άμπελα στὸν τόπο διαμονῆς τους

β: % ως πρὸς τὸν άριθμὸν τῶν άμπελουργῶν

γ: άριθμος φορολογήσιων μονάδων που έχουν άμπελα σ' αλλοιας οίκουσμας

δ: % σὲ σχέση μὲ τὸν πληθυσμὸν στὸν οποῖο άνήκουν βάσει τῆς έκτασής τῶν άμπελων στὸν τόπο διαμονῆς τους

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙβ

Κατανομή των αμετέλιων στις πέντε κατηγορίες ιδιοκυρτών

α/α	Χωριά	'Αμπέλια			0 d.			1-10 d.			II-20 d.			+20 d.					
		α	β	γ	δ	α	β	γ	δ	ε	α	β	γ	δ	ε	α	β	γ	δ
1	Σκάρος	4373	183,5	13,4	235	17,4	214,3	15,4	90	169,5	12,3	130	9,4	76,4	321	23,4	124	9	38,5
2	Μεροβήρια	50	0	40	80	10	20	25											
3	Φηροστεφάνη	27,5	15	54,5	12,5	45,5													
4	Καρπεάδης	164	16	9,8	92,5	56,4	55,5	33,8	60										
5	Κονογκόρι	96,5	23	23,8	52,5	54,4	5	5,2	9,5	14	14,5	2	2,1	14,3					
6	Μεσαράς	7	6	85,7	1	14,3													
7	Βορέθεος	23,5	0	22	93,6	1,5	6,4	6,8											
8	Πύργος	1113,5	125,5	44,3	214	19,2	148	13,3	69	135,5	12,2	115	10	84,9	235,5	24,1	141	12,6	59,7
9	"Αγ. Θωμάς"	146,5	24,5	16,7	59	40,3	30	20,5	51	33	22,5								
10	Μεσαράς Πύργοι	90,5	10,5	44,6	32	35,4	29,5	32,6	92	18,5	20,4								
11	Γεωνά	169	14,8	8,7	97,5	57,7	6,8	4	6,9	50	29,6								
12	Μεγαλοχώρι	193,2	3,5	4,8	53,3	27,6	28,5	14,7	54	44,5	6								
13	'Εμπορός	548,5	33,5	6,4	138	25,2	96,8	17,6	70	113	20,6	65,5	12	58	49	8,9	52,8	9,6	108
14	'Ακρωτήρι	404,8	20,2	5	166	41	44,5	11	27	147	36,3	27	6,7	18,4	227	32,7	30	4,3	13,2
15	'Επισκοπεία	694,5	2,5	0,4	194	27,9	30	4,3	15	211	30,4								
Σύνολο		5102	478,5	9,4	1409,3	27,6	697,4	13,7	50	903	17,7	339,5	6,6	37,5	868,5	17	408,3	8	46,9

α: άμπελια ρώμη καραϊζων στον τόπο διαμονής τους

β: $\frac{\alpha}{\beta}$ έπι την συγκεκρινή έκτασης

γ: άμπελια σ' άλλοις αντιστοίχιοι

δ: $\frac{\alpha}{\delta}$ έπι την συγκεκρινή έκτασης

ε: $\frac{\alpha}{\varepsilon}$ έπι την έκταση στον τόπο διαμονής

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙII

Κατανομή χωραφιών και άμπελων στίς φορολογικές μονάδες

a/a	Χωριά	θ döñüm				1-10 döñüm				11-20 döñüm			
		A		B		A		B		A		B	
		a	β	a	β	a	β	a	β	a	β	a	β
1	Σκάρος	26	0	6	20,5	21	95,5	16	127	16	259	15	127
2	Μεροβίγλι	21	0	1	1	19	71,5	6	28	1	10,5	0	0
3	Φηροστεφάνι	10	0	0	0	8	47,2	7	22,5	1	14,5	1	5
4	Καρτερόδος	19	0	2	5	22	87,5	16	86	11	151	10	62
5	Κοντοχώρι	18	0	4	8	18	74	15	72,5	1	19	1	16
6	Μεσαριά	5	0	1	1	2	8,5	0	0	3	42	3	6
7	Βουρβούλος	3	0	0	0	9	33	5	13,5	2	27	1	5,5
8	Πύργος	46	0	6	21	36	152	23	140	16	237	15	165
9	"Αγ. Θωμᾶς	5	0	2	10	15	75	14	64,5	6	88	6	48,5
10	Μεσαριά Πύργου	10	0	0	0	12	42	9	35	2	27	2	29
11	Γωνιά	9	0	1	4,2	28	116,5	16	66	12	174	12	63,8
12	Μεγαλοχώρι	6	0	1	2	19	102,3	12	27	6	83,5	4	31,5
13	Έμποριό	39	0	2	6,8	34	162	16	85,5	11	165	9	55,5
14	Ακρωτήρι	18	0	1	5	17	96	10	22	12	149	10	65
15	Έπανωμερία	34	0	1	1,5	24	130,5	7	17,5	20	306	13	62,5
	Σύνολο	269	0	28	86	284	1294	172	807	120	1752	102	742

a/a	Χωριά	21-50 döñüm				+ 50 döñüm				Σ νολο			
		A		B		A		B		A		B	
		a	β	a	β	a	β	a	β	a	β	a	β
1	Σκάρος	22	768	21	347	19	1821	19	751,8	2942,8	104	1373	77
2	Μεροβίγλι	3	80,8	3	20,5					162,8	44	49,5	10
3	Φηροστεφάνι									61,8	19	27,5	8
4	Καρτερόδος	1	25	1	8	1	35	1	6,5	298,5	54	167,5	30
5	Κοντοχώρι									93	37	96,5	20
6	Μεσαριά									50,5	10	7	4
7	Βουρβούλος	1	22,5	1	4,5					82,5	15	23,5	7
8	Πύργος	17	607	17	357,3	9	792	9	430,5	1787,8	124	1113,2	70
9	"Αγ. Θωμᾶς	2	57,5	2	22,5					220,5	28	145,5	24
10	Μεσαριά Πύργου	2	54,5	2	26,5					123,5	26	90,5	13
11	Γωνιά	3	75,5	3	36,5					366	52	170,5	32
12	Μεγαλοχώρι	4	188	4	132,3					373,2	35	192,8	21
13	Έμποριό	16	514	15	126,8	10	751,5	10	274,5	1592	110	549	52
14	Ακρωτήρι	28	796	27	201,3	8	552,1	8	110,5	1593	83	403,8	56
15	Έπανωμερία	32	1006	28	271	21	1672	20	342,5	3114,6	131	695	69
	Σύνολο	131	4194	124	1554	68	5624	67	1916	12862,5	872	5104,8	493

A: χωράφια

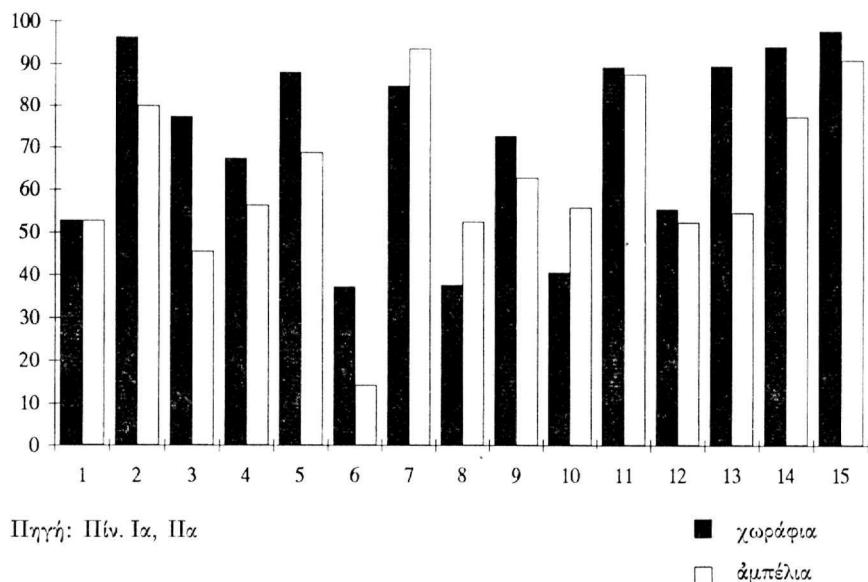
B: άμπελια

α: άριθμός φ.μ.

β: άριθμός döñüm

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Καταρομή καλλιεργητικῶν ἐκτάσεων ἐντὸς τοῦ τόπου κατοικίας

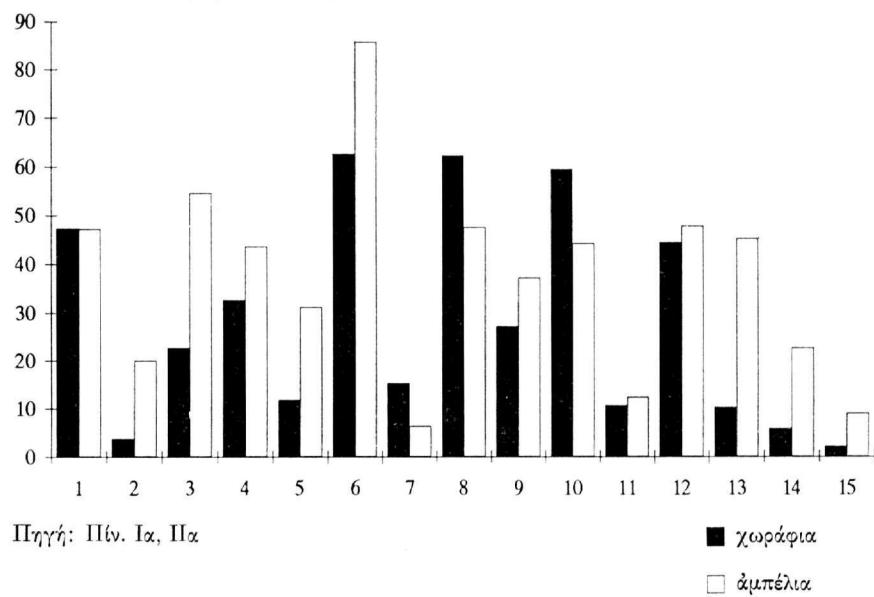
Πηγή: Πίν. Ια, Ια

■ χωράφια

□ ἀμπέλια

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Καταρομή καλλιεργητικῶν ἐκτάσεων ἐκτὸς τοῦ τόπου κατοικίας

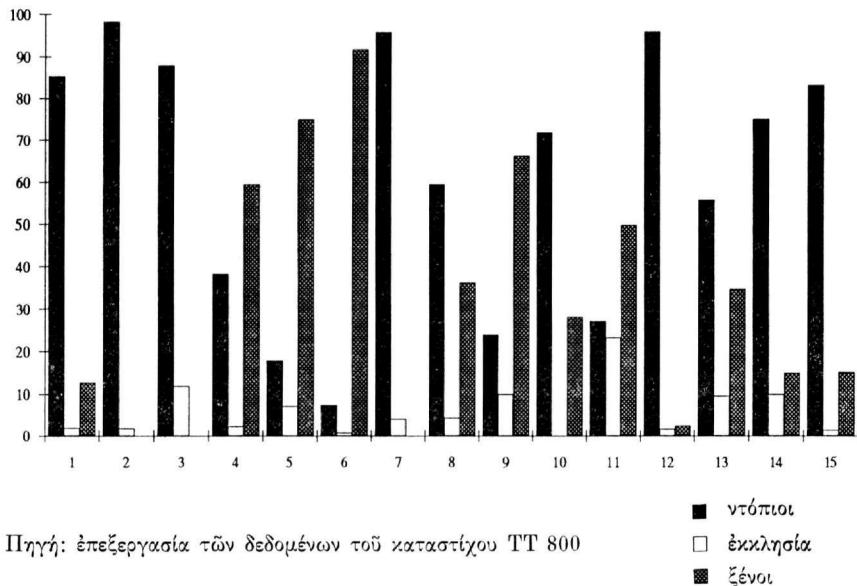
Πηγή: Πίν. Ια, Ια

■ χωράφια

□ ἀμπέλια

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Κατανομή γαιῶν σὲ ντόπιους, ἐκκλησία καὶ ξένους

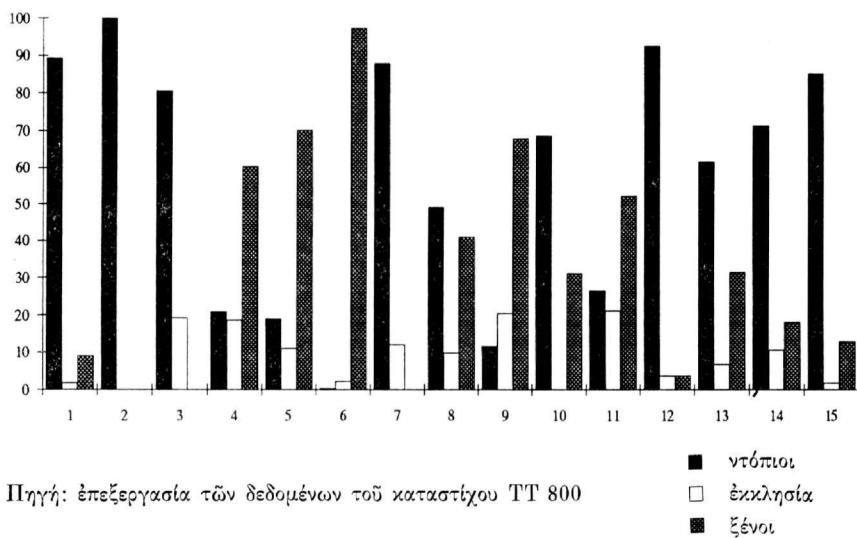

Πηγή: ἐπεξεργασία τῶν δεδομένων τοῦ καταστίχου TT 800

■ ντόπιοι
□ ἐκκλησία
■ ξένοι

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Κατανομὴ ἀμπελιῶν σὲ ντόπιους, ἐκκλησία καὶ ξένους

Πηγή: ἐπεξεργασία τῶν δεδομένων τοῦ καταστίχου TT 800

■ ντόπιοι
□ ἐκκλησία
■ ξένοι